

Erfgoodnota

2014 – 2020

Erfgoednota 2014-2020

Vastgesteld door de Raad op 19 december 2013

Colofon:

Uitgave van:	Gemeente Leiden, september 2013
Productie en realisatie:	Projectteam Erfgoed071, Grafisch productiecentrum
Meer informatie:	www.leiden.nl/erfgoed071
Beeldmateriaal:	Buro JP: cover afb. Matilo Hielco Kuipers: p. 6, 7 en 47 Luca di Tommaso: p. 44, 49, 52 Collectie Erfgoed Leiden en Omstreken: p. 21, 24, 34, 42 en cover Collectie Museum De Lakenhal: p. 46 Collectie KITLV: p. 14 Rijksmuseum Volkenkunde: cover (foto's tentoonstellingen), p.12 en cover Jan Lagas: p. 18 Katja Effting: p. 33 De Meelfabriek CV, Zumthor: p. 36 Marc de Haan: p.39 Amateur Fotografen Vereniging: p. 43 en achterzijde Huub Frencken: p. 50 J.P. Witteman, p. 45. Gemeente Leiden

We hebben zoveel mogelijk de bronnen van het beeldmateriaal vermeld. Mocht dit niet correct of volledig zijn, dan verzoeken wij u dit bij ons te melden (erfgoed071@leiden.nl).

INHOUDSOPGAVE

1. Naar een nieuwe Erfgoednota van Leiden	5
1.1 Waar gaat deze Erfgoednota over?	5
1.2 Waarom erfgoedbeleid?	5
1.3 Ontwikkelingsvisie (2030) Leiden, Stad van ontdekkingen	5
1.4 Waarden van erfgoed	5
1.5 Centrale vraag: Hoe benut Leiden, Stad van ontdekkingen, de kansen en kwaliteiten van erfgoed?	7
2. Erfgoedvisie	8
2.1 Erfgoedvisie	8
2.2 Doelenboom (overzicht ambities en doelen)	8
2.3 Samenwerking, rollen en verantwoordelijkheden	9
2.4 Middelen	9
2.5 Planning en evaluatie	10
3. Kennis en collecties	11
3.1 Unieke mix van kennis en collecties	11
3.2 Stad aan het woord vanuit SWOT	11
3.3 Doel 1: Leiden versterkt en behoudt haar unieke mix van musea en kennisinstellingen	12
3.4 Doel 2: De Leidse erfgoedsector bouwt verder aan haar erfgoedkennis en –collecties, van Leidse geschiedenis tot wereldschatten	17
3.5 Doel 3: Leiden versterkt de vakkennis die op het gebied van erfgoed in de stad aanwezig is	21
4. De fysieke stad	24
4.1 Continuïteit en verandering in de Leidse monumentenzorg	24
4.2 Stad aan het woord vanuit SWOT	24
4.3 Doel 4: Leiden betreft cultuurhistorische kennis en waarden bij iedere ontwikkeling in de stad	25
4.4 Doel 5: Leiden versterkt de omgevingskwaliteit en belevingswaarde voor een aantrekkelijke stad	27
4.5 Doel 6: Leiden behoudt en benut vakmanschap voor kwaliteit	34
4.6 Doel 7: Leiden stimuleert gebruik en herbestemming van historische bebouwing voor een vitale stad	36
4.7 Doel 8: Leiden zorgt voor toekomstbestendige monumenten en historische elementen	38
5. Stad als beleving	44
5.1 Betrokkenheid en belevingseconomie	44
5.2 Stad aan het woord vanuit SWOT	45
5.3 Doel 9: Leiden maakt erfgoed beleefbaar voor en door bewoners en bezoekers	45
5.4 Doel 10: Alle Leidenaren tot 18 jaar maken kennis met het brede erfgoedweefsel van de stad	49
5.5 Doel 11: Leiden benut de historische stad als podium en decor en geeft nieuwe betekenis aan bestaand erfgoed	50
5.6 Doel 12: Leiden laat zien wat de stad in huis heeft en zorgt voor goede erfgoedmarketing	51
Bijlagen	
Bijlage 1 SWOT	53
Bijlage 2 Overzicht interactief proces	55
Bijlage 3 Overzicht relevante kaders	56

Leeswijzer

De Erfgoednota is als volgt opgebouwd.

- Hoofdstuk 1 bevat de aanloop naar deze nota en geeft onder meer de reikwijdte aan.
- Hoofdstuk 2 bevat de visie met ambitie- en doelenboom, aangevuld met een beschrijving van rollen en middelen.
- Hoofdstuk 3 tot en met 5 bevat de toelichtingen op de ambities en doelen. De eerste twee paragrafen betreffen daarbij steeds een toelichting op de ambitie en de stad aan het woord vanuit de sterkte-zwakte analyse.
Per doel gaan we vervolgens in op: Waarom dit doel? en Hoe gaan we dit bereiken?
Daarbij tevens een overzicht van activiteiten.

1. NAAR EEN NIEUWE ERFGOEDNOTA VAN LEIDEN

1.1 Waar gaat deze Erfgoednota over?

'Erfgoed' is in deze nota een breed begrip. De cultuurhistorie van Leiden uit zich op allerlei manieren; in verhalen en tradities, in archieven en museale collecties, in de historische structuren (zoals water en groen) van de stad, in de historische bebouwing en in het bodemarchief. Daarbij gaat het zowel over materieel als over immaterieel erfgoed. Naast het vele erfgoed *van* Leiden hebben we het ook over het vele erfgoed *in* Leiden, met een bovenlokale en zelfs (inter)nationale reikwijdte.

Denk bijvoorbeeld aan de vele museale en wetenschappelijke collecties in Leiden.

Tot slot gaat deze Erfgoednota niet alleen over het aanwezige erfgoed zelf, maar ook over alle gerelateerde (vak)kennis, wetenschap, onderwijs, onderzoek, werkgelegenheid en bedrijvigheid.

Dus over alles wat met het erfgoed samenhangt en wat we ermee doen. Dit alles vormt het erfgoedweefsel van de stad; daarin ligt de kracht van erfgoedstad Leiden!

1.2 Waarom erfgoedbeleid?

De gemeente draagt, samen met vele partners en eigenaren in de stad, zorg voor het erfgoed van en in Leiden. Zo draagt Museum De Lakenhal als stedelijk museum zorg voor de museale collecties van de stad. De gemeentelijke instelling Erfgoed Leiden en Omstreken (hierna te noemen: Erfgoed Leiden) draagt bijvoorbeeld zorg voor de vele archiefcollecties van Leiden en omstreken.

Ook heeft zij een kerntaak in de advisering over het fysieke archief van Leiden; de historische stad zelf. Het erfgoedbeleid is daarin niet geheel autonoom; de gemeente heeft verschillende wettelijke taken en verplichtingen.

De vorige erfgoednota¹ had alleen betrekking op het gemeentelijk beleid ten aanzien van de gebouwde historische stad, zoals monumenten, bouwhisto-

rie en archeologie. De voornemens uit deze oude nota zijn uitgevoerd en onderdeel van structureel beleid geworden. Deze nieuwe erfgoednota is veel breder. De rijkdom van het vele erfgoed in en van Leiden en de vele betrokken partners vraagt om een gezamenlijk erfgoedbeleid; een erfgoednota van de stad. Uiteraard hebben we daarbij ook oog voor onze omgeving en partners buiten Leiden!

1.3 Stad van Ontdekkingen

De Ontwikkelingsvisie 2030, met als titel Leiden, Stad van Ontdekkingen, is een belangrijke stimulans voor het nieuwe erfgoedbeleid. Deze visie is samen met de stad tot stand gekomen en berust op twee belangrijke pijlers van de stad; de historische cultuur en de internationale kennis. Leiden is een internationaal georiënteerde kennisstad waar al eeuwenlang ook erfgoed gerelateerde kennis en collecties deel van uit maken. En Leiden is een historische stad met een rijk cultureel leven, duizenden monumenten, een historische structuur en vele musea. Erfgoed is dus nauw verweven met beide pijlers. Deze erfgoednota voegt daarmee een beleidsmatig belangrijke bouwsteen toe aan onze ontwikkelingsvisie. We hebben daarbij de ambitie om de acties die uit het beleid voortvloeien als typisch Leidse cross-overs tussen de twee pijlers zichtbaar te maken. *"De kracht van Leiden als internationale kennisstad, met een aantrekkelijke binnenstad en een prachtig aanbod aan cultureel erfgoed is onlosmakelijk verbonden met haar geschiedenis. Met de ontwikkelingsvisie Leiden, Stad van Ontdekkingen bouwen we op een logische wijze op die geschiedenis voort"*.²

1.4 Waarden van erfgoed

Het erfgoed van en in Leiden, materieel en immaterieel, heeft de stad (en omstreken) veel te bieden. Nergens in Nederland zijn op zo'n klein oppervlak

¹ Nota Cultureel Erfgoed Leiden 2005-2015

² Ontwikkelingsvisie 2030, Leiden, Stad van ontdekkingen, p.13

zo veel (in aantal en verscheidenheid) musea, monumenten, academisch erfgoed, aan erfgoed gerelateerde onderwijsinstellingen, kennisinstituten en bedrijven te vinden. In De Tussenstand³ en door sprekers tijdens de voorbereidende bijeenkomsten voor deze erfgoednota zijn de verschillende waarden van erfgoed besproken. Erfgoed heeft *wetenschappelijke, economische, maatschappelijke, culturele waarde* en natuurlijk ook waarde voor de *omgevingskwaliteit*. Erfgoed hoort bij onze stad, heeft uitstraling en sfeer en heeft een verhaal te vertellen. Alle Leidenaren hebben dagelijks te maken met het erfgoed in de stad; in de eigen woonwijk, maar ook in de verhalen en tradities van de stad. Velen voelen zich er nauw bij betrokken. Wetenschappers van over de hele wereld komen naar Leiden om onderzoek te doen aan de hand van buitengewone collecties van musea, archieven, bibliotheken en universiteit. Erfgoed geeft bovendien een belangrijke impuls aan de fysieke omgevingskwaliteit. Het geeft een impuls aan de vastgoedwaarde, heeft aantrekkingskracht op bezoekers, zorgt voor concurrentiekracht en werkgelegenheid. Het gehele erfgoedweefsel vormt – met alle functies – kortom een belangrijke kracht voor Leiden. Erfgoed heeft:

- Vestigingskracht
- Ontwikkelkracht
- Aantrekkingskracht

Enkele cijfers:

- Eigenaren in verschillende steden zijn bereid om tussen de 6 en 20 % meer te betalen voor een woning met monumentenstatus. Eigenaren in een beschermd stadsgezicht zijn bereid om 20 % meer te betalen.⁴
- 24 % van alle bezoekers aan Leiden bezoekt een museum;
- Bijna de helft van alle bezoekers aan Leiden heeft een cultureel motief⁵
- De Leidse musea zijn grote publiekstrekkingen met in 2011 bijna 850.000 bezoekers⁶. Per jaar brengen ongeveer een miljoen bezoekers uit heel Nederland samen ruim twee miljoen bezoeken aan Leiden voor een dagje uit⁷. Mede dankzij de musea, maar ook dankzij het aanbod aan podiumkunsten, letteren, film en erfgoed is Leiden de vierde cultuurstad van Nederland.
- Cultuur en erfgoed kunnen voor meer werkgelegenheid zorgen: werk volgt tegenwoordig steeds vaker wonen. De vestigingsbeslissing voor bedrijven wordt meer door de werknemers bepaald⁸.
- 'De maatschappelijke waarde van het culturele aanbod in Leiden, gebaseerd op de bereidheid van de inwoners van Leiden om daarvoor te betalen (o.b.v. de hedonische prijsmethode) is € 662 miljoen, waarvan het grootste deel neerslaat in de stad zelf. Het historisch erfgoed levert met € 248 miljoen de grootste bijdrage aan deze maatschappelijke waarde, gevolgd door de podiumkunsten met € 222 miljoen en de musea met € 192 miljoen⁹.'

³ De Tussenstand, Naar een nieuwe Erfgoednota van Leiden, juni 2013, p.9

⁴ Farook Lazrak en Jan Rouwendal, Cultureel erfgoed op waarde geschat, Platform 31, maart 2013

⁵ Continu Vakantie Onderzoek

⁶ Museumgroep Leiden

⁷ Continu Vakantie Onderzoek

⁸ Zie 9.

⁹ Cultuur in Leiden, Atlas voor gemeenten, Gerard Marlet

1.5 Centrale vraag

Met het oog op de ontwikkelingsvisie en de verschillende waarden van erfgoed is de centrale vraag van de Erfgoednota des te interessanter:

Hoe benut Leiden, Stad van Ontdekkingen, de kansen en kwaliteiten van erfgoed?

In een aantal bijeenkomsten met (vele) partners¹⁰ en belangstellenden hebben we deze vraag verkend. Het proces is opgenomen in de bijlage.

De partners hebben in dit proces zelf de onderwerpen bepaald voor de nieuwe Erfgoednota. Onderwerpen zoals: het verbinden van kennis en collecties, herbestemming van oude gebouwen, het vertellen van de vele verhalen van Leiden en omstreken, maar ook het beter 'verkopende' van alles wat hier al is. En nog veel meer. Alles is na te lezen in de verschillende verslagen van de bijeenkomsten en in de tijdens de laatste bijeenkomst gepresenteerde Tussenstand¹¹.

De bijeenkomsten gaven blijk van veel energie in de stad. Erfgoed is van iedereen. Het leeft. Bij erfgoedorganisaties, bewoners en vrijwilligers, maar ook bij professionals van de kennisinstellingen, universiteit, musea, onderwijs en bedrijfsleven. Dat maakt het tot een breed terrein van velen. In de verbinding en samenwerking zien

we met elkaar veel kansen. Het woord clustering is daarbij gevallen. Niet als doel op zich. Niet als een statisch geheel. Maar juist als een organisch en steeds bewegend geheel. Daarbij gaat het om samenwerking en elkaar versterken in het erfgoedweefsel van de stad. Omdat we dan met elkaar een meerwaarde kunnen creëren en de verschillende waarden van erfgoed kunnen versterken. Door de schaal van het erfgoed in Leiden, door samenhang en interdisciplinaire samenwerking, is Leiden als erfgoedstad daarmee onderscheidend ten opzichte van andere steden.

De bijeenkomsten hebben geleid tot bijgevoegd overzicht van domeinen en schakels (figuur 1).

Dit alles vormt het erfgoedweefsel van de stad waar vele partners aan bijdragen. En tot een gezamenlijke sterkte – zwakte analyse (SWOT), zoals opgenomen in de bijlage. Beide vormen een vertrekpunt voor deze Erfgoednota en de geformuleerde ambities en doelen in hoofdstuk 2.

Figuur 1: Samenhang domeinen en schakels op basis van input uit de stad

¹⁰ Partners zoals erfgoedorganisaties (bewoners, vrijwilligers), musea, kennisinstellingen, universiteit, onderwijs, bedrijven, maatschappelijke partners en nog veel meer. Ook gemeentelijke partners zijn nauw betrokken; Museum De Lakenhal en Erfgoed Leiden en Omstreken.

¹¹ De Tussenstand, juni 2013

2. ERFGOEDVISIE

2.1 Erfgoedvisie

In de erfgoedvisie sluiten we aan bij de Cultuurnota¹² van Leiden. *‘Cultuur zit in de genen van Leiden, net als kennis en cultuurhistorie. En cultuur is een drijvende kracht voor de ontwikkeling, vitaliteit en levendigheid van de stad.’* Onze visie: Leiden heeft met erfgoed een onderscheidende kracht in huis: zo heeft Leiden *en* de (internationale) kennis en collecties, *en* de aantrekkelijke historische stad *en* de grote mate van betrokkenheid van bewoners. Daarbij gaat het om de waarde van erfgoed zelf, maar ook om de meerwaarde voor de stad. We onderzoeken en ontdekken, verbinden oud en nieuw, borgen en innoveren,

vertellen en beleven. Dat maakt erfgoed tot een essentiële bron in de pijlers van Leiden, Stad van Ontdekkingen; (internationale) kennis en historische cultuur. Erfgoed leeft: het raakt de emotie, geeft daardoor energie en stimuleert de economie. Leiden bouwt met het levend verleden aan de toekomst van de stad.

2.2 Doelenboom

De visie is uitgewerkt in drie ambities met ieder een aantal doelen, zoals opgenomen in bijgevoegde doelenboom. De toelichting op de ambities en doelen is opgenomen in de hierna volgende hoofdstukken 3, 4 en 5.

DOELEN

AMBITIE 1

Leiden staat met al haar erfgoedkennis en -collecties nationaal en internationaal aan de top!

DOEL 1

Leiden versterkt en behoudt haar unieke mix van musea en kennisinstellingen

DOEL 2

De Leidse erfgoedsector bouwt verder aan haar erfgoedkennis en -collecties, van Leidse geschiedenis tot wereldschatten

DOEL 3

Leiden versterkt de vakkennis die op het gebied van erfgoed in de stad aanwezig is

AMBITIE 2

Leiden wil haar historische omgevingskwaliteit behouden, benutten en versterken voor een aantrekkelijke, vitale en toekomstbestendige stad.

DOEL 4

Leiden betreft cultuurhistorische kennis en waarden bij iedere ontwikkeling in de stad

DOEL 5

Leiden versterkt de omgevingskwaliteit en belevingswaarde voor een aantrekkelijke stad

DOEL 6

Leiden behoudt en benut vakmanschap voor kwaliteit

DOEL 7

Leiden stimuleert gebruik en herbestemming van historische bebouwing voor een vitale stad

DOELSTELLING 8

Leiden zorgt voor toekomstbestendige monumenten en historische elementen

AMBITIE 3

Leiden bruist van erfgoedbeleving voor en door bewoners en bezoekers.

DOEL 9

Leiden maakt erfgoed beleefbaar voor en door bewoners en bezoekers

DOEL 10

Alle Leidenaren tot 18 jaar maken kennis met het brede erfgoed aanbod van de stad

DOEL 11

Leiden benut de historische stad als podium en decor en geeft nieuwe betekenis aan bestaand erfgoed

DOEL 12

Leiden laat zien wat de stad in huis heeft en zorgt voor goede erfgoedmarketing

¹² Cultuurnota 2012-2018

2.3 Rollen en verantwoordelijkheden

De Erfgoednota bestrijkt een breed veld en is een nota van de stad, niet alleen van de gemeente. Daarin zijn vele partners betrokken, met verschillende en ook geheel eigen verantwoordelijkheden. Soms nemen stadspartners initiatief, soms de gemeente of gezamenlijk. We gaan dus uit van een actieve rol van stadspartners. De rol van de gemeente zal in dit veld ook steeds anders zijn en inspelen op wat nodig is; regisseur, subsidieverlener, facilitator, verbinder, adviseur etc. Dit varieert van de uitvoering van wettelijke taken en verplichtingen tot het stimuleren en ondersteunen (bijvoorbeeld door een subsidieregeling) of het enthousiasmeren in processen, verbinden en faciliteren van samenwerkingsverbanden. In ieder geval zal in de uitvoering van deze Erfgoednota – net als in het voorbereidende proces – de samenwerking met stadspartners worden gezocht; in steeds wisselende partnerschappen.

2.4 Kapitaal

Het kapitaal van deze Erfgoednota wordt vooral gevormd door de vele aanwezige partners, bedrijven en betrokkenen op het gebied van erfgoed in de stad. De inzet, talenten en betrokkenheid van mensen vormen de spil van deze Erfgoednota, zoals ook zichtbaar in het proces van totstandkoming van deze Erfgoednota.

Begroting als vertrekpunt

Deze Erfgoednota heeft ambitie, voor meerdere jaren. De ambities vormen een stip op de horizon. Zowel partners als gemeente leveren bijdragen, ieder vanuit eigen taken en mogelijkheden. Voor de gemeentelijke inspanningen gaan we op dit moment uit van de bestaande middelen (inclusief capaciteit), zoals opgenomen in de programmabegroting 2013 en de perspectiefnota 2014-2017. Dit betreft de exploitatiebudgetten van de gemeentelijke instellingen Erfgoed Leiden en Omstreken (inclusief Molen de Valk) en Museum De Lakenhal (programma 8). Een aantal financiële risico's die de taakuitvoering daarbij kunnen beperken is opgenomen in de risico-

paragraaf van de programmabegroting. Onder meer betreft dit een stijging van kosten voor structurele digidata-opslag van het archief (zie onder doel 2). Erfgoed maakt tevens deel uit van het programma Binnenstad, zoals opgenomen in de programmabegroting. De Subsidieregeling Historisch Stadsbeeld wordt hierin gecontinueerd (zie onder doel 5). Monumenten en historische elementen in gemeentelijk eigendom maken eveneens deel uit van de programmabegroting (vastgoed, programma 6); hier ligt nog een opgave (zie onder doel 8).

Historisch Stadsbeeld

Agenderend

De huidige begroting en perspectiefnota is het vertrekpunt van deze nota. Dat betekent dat niet alles onmiddellijk kan worden opgepakt en dat de uitvoering op onderdelen in de jaarprogramma's wordt opgenomen. Dit betekent ook dat we een aantal activiteiten nog verder uit moeten werken en nog niet voor alles de middelen hebben. Verkenning van mogelijkheden in de komende jaren maakt deel uit van de activiteiten. Erfgoed heeft vele raakvlakken met onder meer kennis, economie, onderzoek, onderwijs, toerisme, cultuur, duurzaamheid, omgevingskwaliteit en stedelijke ontwikkeling. In de uitvoering van deze Erfgoednota worden waar mogelijk en gewenst de krachten gebundeld, zoals met de bijzondere programma's Kennisstad en Binnenstad. Daar waar extra middelen nodig zijn om ambitie te

realiseren, maakt dit deel uit van een verkenning van mogelijkheden. In die zin is deze Erfgoednota dan ook agenderend. Daarbij kijken we ook naar de bundeling van krachten van en met externe partners. Verbinding van ambities en middelen met de provincie Zuid-Holland en het Rijk maakt daar tevens deel van uit, zoals ten aanzien van het publieksbereik van het toekomstig werelderfgoed; de Limes (Romeinse rijksgrens, zie doel 9). En niet te vergeten de verbinding met internationale en Europese programma's en middelen, waar kansen liggen voor de stad.

2.5 Planning en evaluatie

De inhoudelijke ambitie van de nieuwe Erfgoednota kan voor het eerst in de begroting van 2015 worden verwerkt. Uitvoering van activiteiten start – voor zover het gemeentelijke inspanningen betreft – in 2014. Daarbij moet nog een planning worden gemaakt. Op hoofdlijnen vindt jaarlijks verantwoording plaats in de jaarrekening. Op een aantal terreinen lopen al diverse (structurele) activiteiten, zoals opgenomen in de taken van Erfgoed Leiden en Omstreken en Museum De Lakenhal.

3. KENNIS EN COLLECTIES

3.1. Unieke mix van kennis en collecties

Het gebied van erfgoedkennis en -collecties wordt gekarakteriseerd door de cross-overs tussen de pijlers 'Internationale kennis' en 'Historische Cultuur' van onze ontwikkelingsvisie Leiden, Stad van Ontdekkingen. Daarmee is dit gebied van fundamenteel belang voor de toekomst van de stad. Leiden is door de unieke en rijkgeschakeerde mix van erfgoedkennis en collecties een erfgoedstad pur sang en staat nationaal en internationaal aan de top. Maar de aanwezigheid van de unieke mix (van diverse kennisinstellingen, bedrijven,

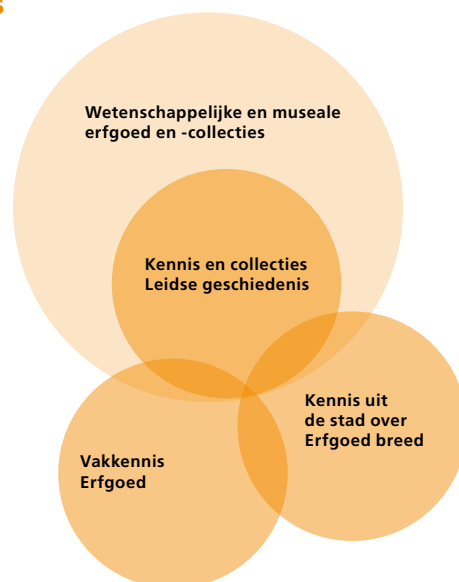
musea en onderwijs) is niet vanzelfsprekend, zeker niet in de huidige economische tijden. De sector is volop in beweging, onder meer door wijzigingen in het museale bestel, maar ook door clustervorming en nieuwe allianties binnen en buiten Leiden. En in de kennisontwikkeling zien we bijvoorbeeld nieuwe technologische ontwikkelingen en nieuwe onderzoeksprojecten. Al deze ontwikkelingen vragen om aandacht. Zodat Leiden met alle erfgoedkennis en -collecties ook in de toekomst aan de top staat en daarmee ook aantrekkingskracht, ontwikkelkracht en vestigingskracht blijft houden.

De Leidse mix van erfgoedkennis en -collecties

In figuur 2 hebben we de verschillende kennis- en collectiegebieden en hun onderlinge samenhang in beeld gebracht. In de eerste bol gaat het om alle in Leiden aanwezige wetenschappelijke en museale erfgoedkennis en -collecties, die te vinden zijn bij de kennisinstellingen, het onderwijs en de musea. Leiden onderscheidt zich met name op dit gebied (internationaal) ten opzichte van andere steden. Hierbinnen onderscheiden we als verbijzondering ook de kennis en collecties rond de Leidse geschiedenis.

Daarnaast (tweede bol) is er kennis over erfgoed in brede zin bij de mensen uit de stad: vrijwilligers, verenigingen, stichtingen, particulieren etc. Deze kennis betreft vaak de Leidse stadsgeschiedenis, maar kan ook breder zijn (bv. historische kennis over textiel).

Tot slot onderscheiden we nog de in Leiden aanwezig vakkennis op het gebied van erfgoed. Het gaat dan om experts met (ambachtelijke) kennis rond onderzoeken, opgraven, behouden, onderhouden, restaureren, adviseren etc. En natuurlijk is er ook een overlap tussen al deze terreinen.

Figuur 2

3.2 Stad aan het woord vanuit SWOT

In de SWOT die met de stad is opgesteld zien we dat de aanwezigheid van alle erfgoedpartners, kennis en collecties met (inter)nationale reikwijdte als een kracht van Leiden wordt gezien. Maar er zijn ook bedreigingen zoals de economische crisis en concurrentie van andere steden. De valorisatie van alle kennis in Leiden voor Leiden, evenals bijvoorbeeld ketenvorming (samen sterk) in de erf-

goedsector wordt gezien als een relatieve zwakte. De benodigde cross-overs – inhoudelijk en organisatorisch – tussen partners zijn niet vanzelfsprekend. Dat willen we met elkaar graag ombuigen. In de SWOT komt tot uitdrukking dat we daarin met elkaar ook vele kansen zien. Juist in die bundeling van krachten, in clustervorming in het erfgoedweefsel naar het voorbeeld van het Leiden Bio Science Park en in Leiden als aantrekkelijke locatie-

keuze voor erfgoed gerelateerde instellingen en bedrijven. Maar ook in de binding met sectoren zoals onderwijs en bedrijfsleven en in technologische en maatschappelijke ontwikkelingen zoals digitalisering, een integrale erfgoedbenadering, open data en co-creatie van kennis.

Vanuit de inbreng van de stad waarin we de aanwezigheid van erfgoedkennis- en collecties combineren met de ontwikkelingsvisie van Leiden, Stad van Ontdekkingen en met de vele kansen, formuleren we de volgende ambitie: **Leiden staat met al haar erfgoedkennis en -collecties nationaal en internationaal aan de top!**

3.3 Doel 1 - Leiden versterkt en behoudt haar unieke mix van musea en kennisinstellingen

Waarom dit doel?

Leiden bezit alle erfgoedkennis en -collecties om daadwerkelijk het verschil te kunnen maken met andere steden. Daarom geven we bovenal prioriteit aan het versterken en behouden van de unieke Leidse mix van erfgoedkennis en -collecties in en voor de stad. Dat past bij onze stadsvisie, we zijn daarin sterk en onderscheidend, we tellen (inter) nationaal mee en zowel de stad als de erfgoedpartners kunnen daar hun voordeel mee doen.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

Een aantal grote stadspartners wil inzetten op versterking van het erfgoedweefsel. We denken daarbij aan:

- Sterke positionering Leiden
- Strategisch Erfgoedakkoord
- Unescostatus
- Bundeling van krachten in verschillende vormen
- Een goed vestigingsklimaat

Positionering Leiden

Leiden heeft veel in huis op het gebied van erfgoed: kennis en collecties, musea, kennisinstututen, bedrijven en individuele deskundigen. Samen vormen ze die unieke mix, en samen zijn ze meer dan

Drukke in Rijksmuseum Volkenkunde

ieder afzonderlijk. Het is voor Leiden en voor de erfgoedsector van groot belang dat deze mix in stand blijft en versterkt wordt. Bij recente bedreigingen rond het Museum Boerhaave, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV) en het Museum voor Volkenkunde heeft de gemeente zich dan ook samen met deze organisaties ingespannen om de instellingen te behouden. En dat zullen we in de toekomst ook met verve blijven doen! Bijvoorbeeld voor het Japanmuseum SieboldHuis, dat mogelijk vanaf 2018 te maken krijgt met het verminderen of wegvallen van de subsidies van de ministeries.

Om alle kansen die deze unieke mix biedt te benutten, is het nodig dat Leiden goed gepositioneerd wordt, nationaal en internationaal.

Dat kan als de belangrijkste erfgoedpartners samen opereren vanuit een gezamenlijke visie, strategie en marketing.

Strategisch erfgoedakkoord

Vanuit de stad is voorgesteld om met de belangrijkste partners een *Strategisch Erfgoedakkoord* af te sluiten. Eigenlijk is zo'n akkoord een logisch vervolg op deze nota; een aantal van de onderwerpen die hierna aan de orde komen, kunnen hierin dan ook terug komen. Wij zijn een warm voorstander van een Strategisch Erfgoedakkoord met de belangrijke partners uit de stad: de gemeente, de universiteit en de musea. Wij zijn ook bereid daarbij faciliterend op te treden.

Wetenschappelijk en museaal erfgoed in Leiden, stad van ontdekkingen

Als het Leidse motto – Stad van Ontdekkingen – ergens geldt, dan is het wel bij het wetenschappelijk erfgoed. Van de patiëntgerichte geneeskunde van Boerhaave, de Japanse cultuur van Von Siebold en de grondwet van Thorbecke, tot de tulpenbol van Clusius, de elektronentheorie van Lorentz en de supergeleiding van Kamerlingh Onnes.

Dit zijn slechts een paar voorbeelden van alle Leidse ontdekkingen!

Wetenschappelijke en museale erfgoedkennis en -collecties

Vaak gaat het om aan de wetenschap verbonden of uit de universiteit voortgekomen collecties en kennis. Maar ook de niet direct aan de wetenschap gerelateerde erfgoedcollecties zijn belangrijk.

Leiden is niet voor niets de 3e museumstad van het land! Deze combinatie van universiteit en musea maakt Leiden bijzonder en onderscheidend ten opzichte van veel andere historische steden. De Leidse wetenschap scoort hoog, nationaal en internationaal. De Universiteit Leiden staat hoog genoteerd op internationale ranglijsten en behoort tot de top van ons land. Van de in de afgelopen vier jaar veertien keer uitgereikte Spinozapremie (de hoogste wetenschappelijk onderscheiding in Nederland), gingen er vijf naar Leidse wetenschappers. Veel grote Europese subsidies voor wetenschappelijk onderzoek komen in Leiden terecht.

Zo is het *Rijksmuseum van Oudheden* het nationale centrum voor archeologie en heeft collecties uit het oude Egypte en het Nabije Oosten, de Griekse en Romeinse wereld en het vroege Nederland.

De collectie van het museum bestaat uit 150.000 voorwerpen en ging ooit van start met een erfenis die de Universiteit van Leiden in 1744 kreeg: 150 Griekse en Romeinse beelden.

Waar Amsterdam de meest belangrijke (inter)nationale kunstcollecties van ons land in haar musea

heeft, heeft Leiden die op wetenschappelijke gebied in haar musea en kennisinstituten.

Leiden, hoofdstad op wereldniveau voor archeologie

Archeologie vormt in Leiden van oudsher, mede door de aanwezigheid van het Rijksmuseum van Oudheden, een ijzersterke pijler van de erfgoedsector.

Broedkamer vormt de faculteit archeologie van de Universiteit Leiden, die zich onder meer al sinds decennia internationaal sterk profileert als centrum van 'exotische' archeologie. Ook de voor stedelijke ontwikkeling belangrijke thema's als middeleeuwse archeologie en de archeologie van het bouwen maken deel uit van de Leidse faculteit. Een belangrijke ontwikkeling is het Center for Global Heritage and Development, waarbij de universiteiten van Delft, Rotterdam en Leiden samenwerken.

Zo bezit Naturalis de grootste natuurhistorische collectie van Europa, is het Rijksmuseum van Oudheden het nationale centrum voor archeologie en heeft Boerhaave een internationaal vermaarde natuurwetenschappelijke en geneeskundige collectie. Het Rijksmuseum Volkenkunde is een vooraanstaand expertisecentrum voor mondiale culturen, het SieboldHuis is het eerste officiële Japancentrum in Nederland. Museum De Lakenhal heeft het vroegst bekende werk van Rembrandt in huis. Erfgoed Leiden heeft een collectie astronomische waarnemingen van Georg Markgraf, de eerste op het zuidelijk halfrond. De Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek zijn van nationaal en internationaal belang, met handschriften, bijzondere gedrukte werken, kaarten, atlanten, prenten, tekeningen en foto's uit zowel de Westerse als de niet-Westerse wereld. Het Koninklijke Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde is toonaangevend in de wereld voor het geestes- en sociaalwetenschappelijk onderzoek over Indonesië, Suriname, de Nederlandse Antillen en Aruba.

Tot slot is er de oudste de Hortus Botanicus van het land. Sinds 1590 worden hier planten uit alle windstreken, vooral uit Azië, gekweekt en bestudeerd.

Bij veel van deze instellingen zijn ook sporen, objecten en verhalen van onze Leidse voorouders te vinden: in woord of in beeld, in de vorm van geschriften, foto's, objecten, gebouwen of structuren. De collecties van stadsgeschiedenis zijn met name te vinden in Museum De Lakenhal, de Universiteitsbibliotheek en bij Erfgoed Leiden. Verder ook bij particuliere initiatieven als het

Leidse Wevershuisje, het Pilgrim Museum of de beeldbank van de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL). Of in de archieven van het Hoogheemraadschap van Rijnland.

Misschien is de beste vindplaats wel het grootste archief van de stad: de historische binnenstad die nagenoeg intact is gebleven!

Uit: The Times, May 11, 2013

Unescostatus

Om nationaal en internationaal erkenning te krijgen voor ons erfgoed verkennen we in overleg met onze partners de mogelijkheden van de Unescostatus. Dit betreft: De viering van het Leidens Ontzet (3 oktober als immaterieel erfgoed (het grootste niet-religieuze feest dat al meer dan 400 jaar gevierd wordt). Dit verkeert in de voorfase voor de voorlopige Nederlandse lijst van immaterieel erfgoed. Daarnaast gaat het om de Leidse Hortus met het erfgoed van Linnaeus. Dit betreft in overleg met de Universiteit eerst een verkenning van wenselijkheid en mogelijkheid. De derde is De Limes met het archeologisch rijksmonument Matilo. Samen met het Rijk, provincie en gemeenten is deze aanvraag concreet in voorbereiding. Verder willen we onze historische relaties meer benutten om nieuwe aan te gaan (b.v. Von Siebold en Nagasaki, KITLV en Indonesië).

UNESCO werelderfgoed

Recent zijn al twee Leidse manuscripten op de werelderfgoedlijst van UNESCO geplaatst: het Babad Diponegoro manuscript (in bezit van het KITLV, zie afbeelding), en La Galligo (uit de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek).

Bundeling van krachten in verschillende vormen

Essentieel voor een bijdrage van erfgoedkennis en –collecties aan een sterk erfgoedweefsel in de stad is samenwerking. Die is er steeds meer in de Leidse erfgoedwereld. Enkele voorbeelden:

Memorandum of Understanding voor de deelcollectie Leidse Geschiedenis

Een aantal instellingen op het gebied van de deelcollectie Leidse Geschiedenis (o.a. Museum De Lakenhal, Erfgoed Leiden, Museum Boerhaave, Rijksmuseum van Oudheden en de Universiteitsbibliotheek) versterkt de samenwerking middels een Memorandum of Understanding. Hierin komen afspraken over zaken als digitale koppeling van collecties, gezamenlijk presenteren, uitwisselen van kennis en objecten, het delen van het verwervingsbeleid, de Leidse Canon als algemene richtlijn voor presentatie en ontsluiting van de Leidse geschiedenis en nog veel meer.

Samenwerking Leidse musea

Ook bij de Leidse musea zijn er plannen voor een hechter samenwerkingsverband. Dit sluit aan bij

het voorgenomen beleid in de recent verschenen Museumbrief¹³ van minister Bussemaker.

De gemeente wil graag bijdragen aan het sterker maken van de museumsector in Leiden en wil faciliterend zijn bij lopende ontwikkelingen.

Initiatieven zoals een Humanities Park, Center for Global Heritage and Development en Leiden Global

Een bijzondere vorm van samenwerking is clustering. Binnen dat grote, alles omvattende erfgoedweefsel, streven we - naar het voorbeeld van het Leiden Bio Science Park - naar verschillende vormen van cluster(s) van erfgoedpartners. Krachten bundelen, (inter)nationale allianties aangaan, gezamenlijke marketing en het delen van faciliteiten; dit alles biedt veel voordelen. Eigenlijk is Leiden, waar bijna alle erfgoedorganisaties op enkele vierkante kilometers te vinden zijn, één groot Erfgoedcluster. Er zijn verschillende mogelijkheden tot clustering van erfgoed, kennis, wetenschap en collecties. In naam (b.v. The Leiden Museum, waarmee men in het buitenland soms onze topcollecties aanduidt), of fysiek en inhoudelijk, zoals de plannen voor een Humanities Park. De universiteit heeft het voornemen een uni-locatie voor de faculteit Geesteswetenschappen te verwezenlijken op het Witte Singel - Doelen terrein. Voor Leiden liggen hier kansen om de functie van universiteitsstad en internationale kennisstad te versterken alsmede de ruimtelijke kwaliteit van de binnenstad te verbeteren. Met elkaar zien we bovendien dat de fysieke kennisclustering rond Humanities ook een bredere voedingsbodem kan zijn voor inhoudelijke bundeling van erfgoedkennis (dat daaraan ook ten grondslag ligt) en het verbinden van Europese middelen aan Leiden.

Zo ligt het voor de hand aan te sluiten op de samenwerking van Leidse onderzoeksinstituten en musea, die hun wetenschappelijke kennis, collecties, publieksvoorlichting en onderzoek op het gebied van 'wereld-zaken' gebundeld hebben

in *Leiden Global*. Hierdoor wordt de in Leiden beschikbare expertise nog beter zichtbaar en inzetbaar voor media, politiek, (internationaal) bedrijfsleven en een breed publiek van geïnteresseerden. Voor de hand ligt ook een inhoudelijke verbinding met het *Center for Global Heritage and Development*¹⁴ van de samenwerkende universiteiten van Leiden, Delft en Rotterdam. Hoewel veel van deze initiatieven in handen zijn van onze erfgoedpartners in de stad, spreken wij uitdrukkelijk de ambitie uit daar waar mogelijk clustervorming en ontwikkeling van visie en strategie te ondersteunen, samen te werken en bij te dragen.

In **Leiden Global** bundelen Leidse onderzoeksinstituten en musea hun wetenschappelijke en educatieve kennis op het gebied van 'Global and Area Studies'. Op 30 mei 2013 tekenden de partners de overeenkomst.

Naast de universiteit zijn in dit samenwerkingsverband het Rijksmuseum Volkenkunde, het Rijksmuseum van Oudheden en vijf onderzoeksinstituten vertegenwoordigd. Zij willen intensiever samenwerken op wetenschappelijk, educatief en cultureel gebied.

Netwerkontwikkeling

Meermalen is tijdens de bijeenkomsten met de stad gevraagd om meer aandacht voor netwerkvorming. Met als doelstellingen onder andere samenwerking, krachtenbundeling en kruisbestuiving binnen de erfgoedsector, maar ook tussen de erfgoedsector en aanverwante sectoren zoals de creatieve industrie, de kunstsector en het onderwijs. Wij kunnen als gemeente faciliteren, waarna het erfgoedveld de gebruikte middelen geleidelijk overneemt. Overigens is het organiseren van een Erfgoedcafé, zoals na de tweede bijeenkomst, al een eerste stap

¹³ Museumbrief 'Samen werken, samen sterker', Visie op en maatregelen voor het museale bestel. Ministerie OCW, 10 juni 2013

¹⁴ Dit nieuwe erfgoedcentrum komt voort uit het strategisch samenwerkingsverband tussen de Universiteit Leiden, de Technische Universiteit Delft en de Erasmus Universiteit Rotterdam (LDE). 'Het **Center for Global Heritage and Development** wil als interdisciplinair en interuniversitair centrum verder gaan dan de gangbare bestudering van erfgoed, door zich te richten op de relatie van erfgoed met culturele, sociale en ruimtelijke ontwikkeling. De voornaamste focus is de rol van het verleden in het heden - met het oog op de toekomst. Voor erfgoedstudies in de 21e eeuw is een nieuwe aanpak nodig, waarin archeologie, sociale wetenschappen, geesteswetenschappen en technische en natuurwetenschappen samenwerken.' (bron: website Universiteit Leiden/Archeologie)

in de richting, net als het interactieve notaproces waarbij veel spelers elkaar hebben leren kennen.

Een goed vestigingsklimaat

De mix van kennis en collecties is geen statisch geheel. Onze inzet is erop gericht dat nieuwe samenwerkingsverbanden, gefuseerde organisaties of nieuwe organisaties op het gebied van erfgoed zich in Leiden vestigen of daar blijven. Zo zouden wij buitengewoon graag in onze stad het hiervoor al genoemde LDE Center for Global Heritage and Development verwelkomen.

Daarom willen we een goed vestigingsklimaat bieden voor nieuwe erfgoedorganisaties en kennis-instituten op het gebied van erfgoed. Leiden Bio Science Park leert dat bedrijven en instellingen in een hoogwaardige kennissegment hoge eisen stellen aan hun plaats van vestiging, met eisen zoals:

- De aanwezigheid van relevante kennis-/onderwijsinstellingen en gespecialiseerde dienstverlening, met een voldoende kritische massa.
- De beschikbaarheid van personeel en een voor het personeel aantrekkelijk woonmilieu.
- De beschikbaarheid van geschikte huisvesting met de gewenste uitstraling.
- Een locatie die de reputatie heeft van een toplocatie: wij zijn in Leiden gevestigd en zijn daar

trots op en wij voelen ons daar welkom.

- Onderdeel zijn van een lokaal netwerk van mensen die elkaar regelmatig spreken en een zekere verbondenheid voelen, samenwerken en kennis uitwisselen (kruisbestuiving).
- Onderdeel zijn van een bruisend geheel, dat zich profileert met een programma van activiteiten, bijeenkomsten en open dagen.
- Een betrouwbare overheid, het ingezette beleid en profilering wordt decennia lang voortgezet.

In al deze opzichten scoort Leiden. Het cluster heeft echter nog niet de kritische massa en de uitstraling die nodig is om autonoom te groeien. Het gaat nu vooral om branding, profilering, marketing; laten weten dat Leiden een echte erfgoedstad is. Een gerichte inzet op acquisitie van instellingen en bedrijven die het erfgoedcluster verder versterken en de uitstraling daarvan vergoten, is nodig. De al aanwezige instellingen en bedrijven en de gemeente kunnen daarbij een ambassadeursrol vervullen. Daarbij hoort dan ook de rode loper aanpak van het Leiden Bio Science Park: praktische steun bij de vestiging en het doorlopen van de procedures en kennismaken met vertegenwoordigers van het gemeentebestuur.

1	Activiteiten om doel 1 te realiseren	Door
1.1	Gezamenlijke inspanningen om de aanwezige erfgoedinstellingen in Leiden te behouden.	Partners, gemeente
1.2	Gezamenlijk een Strategisch Akkoord Erfgoed Leiden opstellen (visie, strategie, agenda).	Musea, gemeente, universiteit
1.3	Het aangaan en ontwikkelen van diverse (erfgoed) samenwerkingsverbanden (bundeling van krachten) in de stad.	Partners, gemeente
1.4	Versterken samenwerking tussen de Leidse musea.	Leidse musea
1.5	Realisatie en ontwikkeling van en rondom Humanities Park; zowel fysieke als inhoudelijke clustering van erfgoed.	Universiteit, gemeente, musea
1.6	Verkennen mogelijkheden en inspanningen t.b.v. de Unescostatus werelderfgoed voor: Leidens Ontzet (3 oktober), de Hortus Botanicus (Linnaeus) en Limes - Matilo.	Partners en gemeente
1.7	Onze historische relaties meer als basis benutten voor het aangaan van nieuwe relaties (b.v. Siebold en Nagasaki, KITLV en Indonesië).	Gemeente en partners

1.8	Gezamenlijk opstellen van een Memorandum of Understanding t.b.v. de deelcollectie Leidse Geschiedenis.	Museum De Lakenhal, Erfgoed Leiden, Museum Boerhaave, Rijksmuseum van Oudheden, Universiteitsbibliotheek, Gemeente, e.a. erfgoedpartners
1.9	Faciliteren eerste aanzet tot netwerkvorming, waarna het erfgoedveld het initiatief overneemt; wie organiseert bv. het volgende Erfgoedcafé?	Gemeente en partners
1.10	Bieden van een goed vestigingsklimaat voor nieuwe erfgoedorganisaties en kennisinstellingen op het gebied van erfgoed.	Gemeente en partners, Kamer van Koophandel
1.11	Leiden wil graag het LDE Center for Global Heritage and Development verwelkomen.	Universiteit, gemeente

3.4 Doel 2 – De Leidse erfgoedsector bouwt verder aan haar erfgoedkennis en –collecties, van Leidse geschiedenis tot wereldschatten

Waarom dit doel?

Leiden wil de beschikbare erfgoedkennis en het erfgoednetwerk van mensen en instellingen (zie doel 1) benutten om Leiden te presenteren als een historische stad met een sterk kenniscluster op het gebied van erfgoed. Een 'erfgoedcampus' waar excellente onderzoekers, ondernemers en organisaties de benodigde ruimte krijgen om datgene te exploreren, te onderwijzen en in beeld te brengen wat het erfgoed van Leiden – van Leidse geschiedenis tot wereldschatten - van (internationaal) aanzien kan maken. En zeker niet onbelangrijk: Het is een realistisch doel! Leiden bezit alle erfgoedkennis en -collecties om daadwerkelijk verschil te kunnen maken in de wereld. Openbaarheid en toegankelijkheid van kennis en collecties is daarbij uiteraard van belang.

Universiteit Leiden

Kennis en collectie wordt zo veel mogelijk ontwikkeld, onderzocht, bekeken, benut! Van bewoners en bezoekers tot ondernemers, studenten en wetenschappers. Lokaal en internationaal.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

We denken daarbij aan:

- Een sterk kenniscluster erfgoed
- Kruisbestuiving in kennis en onderzoek
- Hulp van de stad en andere erfgoedkenners
- Erfgoed Leiden als platform voor onderzoeksresultaten
- Ontsluiten en koppelen van kennis en collecties
- Borgen van kennis en collecties

Een sterk kenniscluster erfgoed; uitwerken, erkennen, positioneren

Er zijn vele vakgebieden in Leiden die met erfgoed werken. Daarbij hoort de erkenning en uitwerking van erfgoed (heritage) als kenniscluster in Leiden. De vele samenwerkingsverbanden zoals omschreven in doel 1 vormen hiervoor de basis. Daarbij gaat het ook om positionering. De stad zal dit op alle niveaus van regio, nationaal tot Europa in haar netwerk ook uitdragen. Het wordt nu vooral de kunst om datgene wat er al is, ook zichtbaar te maken. En dat op zo'n wijze dat partijen ook daadwerkelijk in de stad aan de slag willen. We zijn ons er van bewust dat dit ambitieus is en van alle betrokken partijen het nodige aan inzet vraagt. Dit vraagt een verder uitwerking en gefaseerde aanpak. Als gemeente zijn we afhankelijk van partijen in de stad; wij kunnen 'uitnodigen' en faciliteren.

Kruisbestuiving in kennis en onderzoek

De Leidse erfgoedsector bouwt verder aan kennis en collecties, van Leidse geschiedenis tot wereldschatten. Ieder op eigen terrein, maar ook met elkaar. Juist in die kruisbestuiving zien we kansen. Het kan daarbij ook gaan om het bevorderen van interdisciplinaire acties tussen vakgebieden of binnen de vakdisciplines zelf.

Om wat voorbeelden te noemen:

- Gezamenlijke programma's en interdisciplinaire onderzoeken met spin-offs (en benutten Europese middelen).
- De inhoudelijke uitwisseling tussen universiteit, kennisinstellingen en musea.
- Bijvoorbeeld door uitbreiden en verdiepen dubbelaanstellingen (en dus inhoudelijke kruisbestuiving) bij zowel universiteit als musea.
- De uitwisseling van kennis van bijvoorbeeld Kunstgeschiedenis (UL) met Museum De Lakenhal.
- Het verbinden van de promotie op het gebied van de kunsten (reeds in Leiden) met bijvoorbeeld musea.
- De uitwisseling tussen Archivistiek (UL) en Erfgoed Leiden (regionaal archief).
- Uitwisseling tussen Archeologie, bouwhistorie en kunst- en architectuurgeschiedenis (UL) en Erfgoed Leiden (voor de fysieke stad).
- Het ontwikkelen van een heritage / museum master opleiding in Leiden.
- Het verzorgen van presentaties van wereldvermaard onderzoek, bijvoorbeeld op het gebied van archeologisch onderzoek, zoals dat overal ter wereld plaatsvindt.
- Met interactie met andere vakgebieden en activiteiten, zoals bijvoorbeeld de activiteiten op het gebied van Leiden Global.

Hulp van de stad en andere erfgoedkenners

De betrokkenheid van bewoners bij erfgoed in Leiden is groot. Erfgoed is van iedereen. Bij het verzamelen en ontwikkelen van kennis en collecties is de bijdrage van vrijwilligers, geïnteresseerden en deskundigen onontbeerlijk. Dat was altijd al zo, maar met de mogelijkheden die internet biedt neemt hun bijdrage alleen nog maar grotere plaats in. Eén manier om kennis te verzamelen is crowdsourcing. Hierbij wordt een groep vrijwilligers, deskundigen en/of organisaties gevraagd om kennis te verzamelen. Hoewel dat niet hoeft, vindt het meestal plaats via internet. Een voorbeeld is het project Vele Handen van Erfgoed Leiden. In één jaar tijd zijn ruim een miljoen namen aan ruim 100.000 pagina's Burgerlijke Stand en andere bevolkingsbestanden gekoppeld door vrijwilligers, vaak buiten Leiden, op een crowdsourcing website. Dit leverde Erfgoed Leiden 100 mensjaren werk.

Een andere vorm van samenwerking is co-creatie, waarbij alle deelnemers invloed hebben op het proces en het resultaat van dit proces. Kenmerken van co-creatie zijn dialoog, enthousiasme, openheid en focus op resultaat. Een voorbeeld is de samenwerking tussen de werkgroep gevelstenen van de Historische Vereniging Oud Leiden en Erfgoed Leiden: de werkgroep doet het onderzoek, Erfgoed Leiden levert ruimte op de site om de resultaten te publiceren. Wij zullen in de toekomst steeds vaker gebruik maken van dit soort digitale mogelijkheden om kennis en informatie te verzamelen en te ontwikkelen.

Project Vele Handen

Kennis uit de stad over erfgoed

Er zijn veel erfgoedorganisaties in de stad die bijdragen aan het verzamelen van kennis en informatie. We waarderen de betrokkenheid en maatschappelijke bijdrage van al deze organisaties, vrijwilligers en bewoners. In de Erfgoedkoepel komen veel van de erfgoedorganisaties samen. De Historische Vereniging Oud Leiden houdt zich bezig met de geschiedenis van Leiden. Daarnaast zijn er veel organisaties die zich op een specifiek gebied richten, zoals de Vereniging van Vrienden van de Leidse Hout, Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (STIEL), de 3 October Vereeniging, Stichting Levend Ambacht, Vereniging Jan van Hout, Stichting Mooi Matilo (in ontwikkeling), Vereniging tot behoud en bescherming Kooipark, Buurtmuseum Leiden Noord, Stichting Historische Haven Leiden en ongetwijfeld nog veel meer.

Kleine collecties

We waarderen de maatschappelijke aandacht voor kleine collecties in de stad. Beheerders en eigenaren van deze collecties zien wellicht mogelijkheden tot behoud en kruisbestuiving door samenwerking.

Erfgoed Leiden als platform voor onderzoeksresultaten

Ten aanzien van de Leidse geschiedenis biedt Erfgoed Leiden een platform voor de resultaten van onderzoek door anderen. Dit is een gevolg van het feit dat zij in de Cultuurnota 2012-2018 is bestempeld tot een historisch centrum dat de 'verhalenverteller' van onze stadsgeschiedenis is. Dit impliceert dat de losse onderzoeken die door historische verenigingen, maar ook steeds vaker door marktpartijen worden uitgevoerd, door Erfgoed Leiden worden toegevoegd aan of ingepast in de (herschreven) geschiedenis van Leiden en haar omgeving. Erfgoed Leiden past daarbij onder meer de integrale onderzoeksagenda Archeologie en Bouwhistorie ¹⁵toe, die samen met kennispart-

ners is ontwikkeld. Gezien haar brede expertise en haar centrale adviesrol in de (bouw)vergunningverlening waarbij ook marktpartijen betrokken zijn, is Erfgoed Leiden de enige partij die de samenwerking (synthese) hierbij kan uitvoeren. Eén van de kerntaken van Erfgoed Leiden is dan ook het bij elkaar brengen van alle losse onderzoeken en van daaruit te komen tot synthese.

Ontsluiten en koppelen van kennis en collecties

Met alle digitale mogelijkheden van tegenwoordig is het veel eenvoudiger om de toegankelijkheid te vergroten. Bij veel erfgoedinstellingen zijn collecties al op de website in te zien. Digitale koppeling van collecties biedt veel mogelijkheden. Een aantal instellingen in de stad werkt aan de koppeling van bestanden op het gebied van de deelcollectie Leidse Geschiedenis (zie onder doel 1).

Een mooi voorbeeld zijn brieven van Boerhaave, die op verschillende plekken in de stad te vinden zijn: bv. bij Erfgoed Leiden, Museum Boerhaave en de Universiteitsbibliotheek. Door digitale koppeling van de collecties kan dit in de toekomst zichtbaar gemaakt worden en kunnen we dit meer benutten voor stad en wetenschap.

Wordt informatie en collectie op internet geplaatst, dan is de vraag of dit vrij toegankelijk en vrij te (her)gebruiken is (open data). Voor de gemeentelijke collectie van Erfgoed Leiden hanteren wij het gebruik van open data zoveel mogelijk als uitgangspunt. De gegevens die wij beheren mogen door anderen gebruikt worden. Vaak levert dit (nieuwe) producten op die van (economisch) belang zijn voor de stad of zorgt dit ervoor dat de gemeentelijke collectie bij veel meer mensen in zicht komt¹⁶. Open data leveren ook nieuwe samenwerkingsverbanden op, die ervoor zorgen dat partners een deel van de werkzaamheden op zich nemen om data toegankelijk te maken. Een voorbeeld is de digitalisering van notariële archieven. En gebruikers maken

¹⁵ Erfgoed Leiden, C.R. Brandenburgh en E.D. Orsel; in deze agenda staan vragen zoals; Wat is het oudste Leidse huis? Waar liep de Romeinse Limesweg? Hoe oud is de grafelijke hof? Zijn er nog resten van de schansen van het beleg van Leiden aanwezig?

¹⁶ Het NIOD gebruikt bijvoorbeeld gegevens van Erfgoed Leiden op de site Netwerk oorlogsbronnen. Sindsdien is het gebruik van de Beeldbank WOII van Erfgoed Leiden aanmerkelijk toegenomen.

zelf programmatuur waarmee de data van Leiden op een nieuwe manier bruikbaar zijn.

De open data kunnen ook economische activiteiten genereren, zoals het gebruik van afbeeldingen voor producten. In het geval van commercieel gebruik stellen wij het op prijs als we in overleg een tegenprestatie kunnen afspreken. Bijvoorbeeld het digitaliseren van bepaalde bestanden, het doorlinken naar de oorspronkelijke eigenaar of het leveren van een app.

Tot slot willen we graag onze collecties beschikbaar stellen via internationale platforms. Zoals bv. Europeana en Apex. We verkennen de mogelijkheden om in Europees verband projecten aan te pakken (programma Interreg IV).

Borgen van kennis en collecties

Basisvoorwaarde voor het verder bouwen aan de kennis en collecties is goed beheer en onderhoud. De meeste collecties in Leiden worden beheerd door de rijksmusea en universitaire kennisinstituten. Dat zijn zelfstandige organisaties, waarover wij als gemeente niet gaan, maar die wij hogelijk waarderen en ook graag bijstaan waar dat mogelijk is.

Voor het behoud van collecties en kennis is veel nodig. Dan gaat het om fysieke middelen, zoals depots die aan klimatologische eisen voldoen, ICT-systemen om collecties te beheren, digital depots voor digitale archieven, regelmatig onderhoud en restauratie van objecten. En daarbij gelden ook allerlei wettelijke eisen. Het allerbelangrijkst zijn echter de mensen die de vakkennis hebben om de collecties te beheren, te behouden en te duiden. Professionals zoals conservatoren, restauratoren, bouw-, architectuur- en kunsthistorici, archeologen, archivariissen en bibliothecarissen. De kennis die door deze professionals wordt opgebouwd ligt ten grondslag aan alles wat we in de stad kunnen doen. We denken daarbij ook aan de vertaling van kennis naar de fysieke stad (zoals omschreven in hoofdstuk 4) en naar de stad als beleving (in hoofdstuk 5).

Het borgen van kennis en collecties is noodzakelijk; in veel gevallen gelden ook wettelijke verplichtingen. Daarom moeten we de gemeentelijke instellingen Museum De Lakenhal en Erfgoed Leiden goed uitrusten om dit goed te kunnen uitvoeren. In de komende jaren moet duidelijk worden of we hier extra geld voor vrij kunnen maken. Een nieuwe ontwikkeling daarbij is dat erfgoed ook in (alleen) digitale vorm ontstaat. Dat stelt nadere eisen aan opslag en beheer. Erfgoed Leiden moet in de komende twee jaar een definitieve oplossing kiezen, liefst aanhakend bij de oplossingen van anderen. Dit vraagt dus een gemeentelijke inspanning.

Inspelen op digital born erfgoed

Veelal gaat de aandacht nog uit naar materieel erfgoed. Bijbehorende digitale gegevens zijn vooral gegevens over de fysieke collectie.

Duurzaam behoud is meestal geen probleem; databestanden worden beheerd en zo nodig kunnen data opnieuw worden ingevoerd aan de hand van de originele objecten.

Anders is dat met informatie en kennis die digitaal ontstaat, die daar 'geboren wordt'.

In de toekomst komt dit steeds meer voor.

Als programmatuur verandert (of ophoudt te bestaan), is er geen fysiek object om opnieuw een digitale versie van te maken. Het stelt dus andere eisen aan het beheer en behoud.

Voor archieven schrijft de wet voor dat hier een digitaal depot voor moet worden ingericht.

Dit is meer dan een opslagfaciliteit, het betreft het geheel van organisatie, beleid, processen en procedures, financieel beheer, personeel, databeheer, databeveiliging en aanwezige hard- en software.

2	Activiteiten om doel 2 te realiseren	Door
2.1	Erkenning en uitwerking heritage / erfgoed als kenniscluster. Gemeente nodigt partijen uit hier aan te werken (relatie doel1).	Diverse partners, gemeente
2.2	Ontwikkelen van diverse initiatieven van uitwisseling en verbinding van kennis (zie voorbeelden), zoals ontwikkeling master opleiding, dubbel-aanstellingen, Leiden Global, kunst en cultuur, collecties en erfgoed etc.	Diverse partners zoals universiteit, musea, kennisinstellingen, Erfgoed Leiden
2.3	Bieden van een platform voor onderzoeksresultaten en toepassen en door-ontwikkelen van de integrale onderzoeksagenda Archeologie en Bouwhistorie.	Erfgoed Leiden
2.4	De gemeentelijke instellingen Museum De Lakenhal en Erfgoed Leiden goed uitrusten om het borgen goed uit te kunnen voeren.	Gemeente
2.5	Meer gebruik maken van de kennis uit de stad en van mogelijkheden als crowdsourcing en co-creatie.	Gemeente, Museum De Lakenhal, Erfgoed Leiden e.a.
2.6	Open data beschikbaar stellen en zichtbaar maken van de Leidse collecties via (internationale) portals.	Erfgoed Leiden, Museum De Lakenhal en andere erfgoedpartners
2.7	Verkennen en benutten van mogelijkheden tot samenwerking in Europees verband.	Erfgoed Leiden, Museum De Lakenhal en andere erfgoedpartners

3.5 Doel 3 - Leiden versterkt de vakkennis die op het gebied van erfgoed in de stad aanwezig is

Waarom dit doel?

Leiden heeft een hecht en hoogwaardig erfgoed-weefsel. De kennis in dit weefsel zit enerzijds in collecties, maar anderzijds, in niet geringe mate, in mensen. De gezamenlijke expertise van de professionals in de Leidse erfgoedsector, van restauratietimmerman tot archeoloog, is erg groot en bovendien uniek in samenstelling, diepgang en kwaliteit. En vertegenwoordigt daarmee een belangrijke waarde voor de stad en haar erfgoed, zowel kwalitatief als economisch. Leiden spant zich graag voor de versterking en valorisatie van vakken in, omdat het naadloos aansluit bij de stadsvisie Leiden, Stad van Ontdekkingen, waarin juist wordt ingezet op de twee voornaamste sterktes van onze stad, (internationale) kennis en historische cultuur. Valorisatie van vakkennis gaat over het verzilveren van de kennis die hier aanwezig is; het proces waarin kennis uit het publieke domein tot maatschappelijke waarde wordt gebracht. Dat kan bijvoorbeeld

Archeologen aan het werk

gaan om het benutten van wetenschappelijke kennis in de praktijk van een bedrijf of het inzetten van cultuurhistorische kennis voor het nog aantrekkelijker maken van de stad. Er liggen in Leiden nog tal van mogelijkheden op dit terrein open.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

- Valorisatie en innovatie
- Versterken erfgoeddiensten
- Ambassadeurschap

Vakkennis over erfgoed

Wie en wat zijn de belangrijkste spelers in Leiden op het gebied van vakkennis over erfgoed?

Het gaat om een conglomeraat van veel studenten, disciplines, bedrijven en organisaties. In ieder geval is het onderwijs een belangrijke speler: de Leidse Universiteit en HBO-, MBO- en ROC opleidingen bieden onderwijs op of gelieerd aan het gebied van erfgoed (b.v. archeologie, bouwen, instrumenten maken).

Verder zijn er de ambachtelijke bedrijven, zoals steenhouwers, smeden en meubelstoffeerders. Bouwbedrijven en aan bouwen gelieerde adviesbedrijven. Architectenbureaus, archeologische adviesbureaus, consultancies op het gebied van erfgoed. Antiquariaten, antiquairs, handelaars in oude bouwmaterialen, etc. De musea, Erfgoed Leiden en stichtingen/verenigingen op het gebied van cultureel erfgoed. En tot slot veilinghuizen, restauratieateliers, etc.

Valorisatie en innovatie

De gemeente heeft bureau De Culturele Zaak onderzoek¹⁷ laten doen naar de erfgoedsector en vakmanschap, vanuit invalshoeken als economie, onderwijs en ondernemerschap.

Uit dit onderzoek blijkt dat valorisatie en versterking van de gezamenlijke vakkennis mogelijk en wenselijk is, in het belang van de stad. Bovendien is er mogelijk sprake van een 'quick win', zoals blijkt uit de Leidse score op de succescriteria (zie kader). Opvallend is dat juist die punten waarin Leiden minder sterk is, relatief snel verbeterd kunnen worden. Punten die moeilijk (nieuw) te realiseren zijn, zijn reeds in Leiden aanwezig, zoals een hoogwaardig erfgoedweefsel. Leiden is in staat, door de aanwezigheid van ambachtelijke kennis en vaardigheden in een innovatieve kennisomgeving, tot innovatieve erfgoedproductontwikkeling en kan zich hiermee landelijk profileren. Leiden is goed op het gebied van oude ambachten, maar kan werke-

lijk excelleren in uitvoering; door een nog sterkere verbinding van oud en nieuw, ambacht en innovatie, wetenschap en de creatieve sector, oude kennis en de moderne tijd.

Bijvoorbeeld: Ambachtelijke restauraties worden tegenwoordig vaak voorafgegaan door hightech vooronderzoek. Biowetenschap en archeologie vinden elkaar in Leiden in het DNA-lab, waar ook objecten uit de collectie van Naturalis als onderzoeksmateriaal worden gebruikt.

Vakkennis van morgen

Universitair biedt de stad, naast studies als geschiedenis en kunstgeschiedenis, de al eerder genoemde studie archeologie. Het curriculum van de Hogeschool Leiden speelt momenteel vooral in op het profiel van het Bio Science Park, maar als het Leidse erfgoedprofiel de komende jaren versterkt, dan zoekt zij hierop graag aansluiting. ROC Leiden streeft ernaar haar bouwopleiding uit te breiden met een niveau 4 opleiding voor restauratie (van gebouwen), als derde in het land. Flink aan de weg timmert ook de Leidse Instrumentmakers-opleiding, ingebed in het Leiden Bio Science Park maar met veel lijnen naar het erfgoed. Studenten van deze unieke opleiding lopen stage binnen restauratieafdelingen van musea en specialisten van deze opleiding worden vaak ingezet bij restauratieprojecten waarin ambachtelijke techniek is geïntegreerd. De kennis- en leeromgevingen die kleine ambachtelijke bedrijven en de restauratieafdelingen van de Leidse musea vormen, zijn van groot belang voor de vorming van de vakmensen van morgen.

¹⁷ Verkennend onderzoek naar de economische potentie van opleidingen, ondernemerschap en werkgelegenheid binnen de Leidse erfgoedsector, De Culturele Zaak, juli 2013

Score succescriteria Leids erfgoedweefsel uit rapport De Culturele Zaak

Archeologie	+++
Kennisinstellingen	++
Innovatiepotentie	++
Bewezen ervaring	++
Fysieke stad	++
Bedrijfsleven	+
Kritische massa	+
Breed gedragen sense of urgency	+
Onderlinge samenwerking	+/-
Beschikbaarheid faciliteiten	+/-
Ambassadeurschap overheid/ stimulerend aanbestedingsbeleid	+/-
Programmering	+/-
Acquisitie	-
Profilering	-

Versterken erfgoeddiensten

De uitwerking van een Leidse erfgoedsector met diverse erfgoeddiensten is de moeite waard. We denken aan een door betrokken partijen gedragen project met visie en uitvoeringsprogramma. Hiervoor zijn middelen nodig om de opstart te faciliteren. We willen de mogelijkheden daartoe verkennen. Gedacht kan worden aan het bewaken van de samenhang van inspanningen, aan het opereren als makelaar tussen vraag en aanbod waarbij kansrijke matches prioriteit krijgen, aan een stimulerend aanbestedingsbeleid met aandacht voor erfgoedkennis en –ervaring en aan een gericht vestigingsbeleid waarbij actief getracht wordt ‘gaten’ in het erfgoedweefsel te dichten door bedrijven en instellingen naar de stad te trekken die iets nieuws brengen. Een middel hiervoor zou het creëren van één of meerdere fysieke plekken kunnen

zijn, waar (startende) erfgoedondernemingen, onderwijsinstellingen en aanverwante bedrijven gezamenlijk zijn gehuisvest. Overige middelen die gebruikt kunnen worden om de erfgoedsector met diverse erfgoeddiensten nader op de kaart te zetten, zijn onder meer het bevorderen van het werken met kwaliteitskeurmerken, het in het leven roepen van een prijs (voor een restauratie, voor erfgoedinnovatie etc.) en het naar Leiden lokken van een erfgoedevenementen, -projecten, -brancheorganisaties en -kenniscentra met landelijke uitstraling.

Ambassadeurschap

Eén van de eenvoudig te verbeteren punten is het ambassadeurschap van de gemeente. In een tijd van economische neergang die de erfgoedsector landelijk vaker wel dan niet extra hard raakt is het vrij ongebruikelijk dat een gemeente ambities heeft met betrekking tot deze sector. Leiden kan zich daarmee positief onderscheiden. Door consequent vanuit een lange termijn(stads)visie uit te dragen dat Leiden een erfgoedstad is, dat haar erfgoedbedrijven, -opleidingen en -instellingen van topkwaliteit zijn en dat zij versterking en het floreren van het erfgoedweefsel voorstaat, zal succes en groei gestimuleerd worden. De creatie van het Bio Science Park heeft eerder aangetoond dat zo’n lange termijnvisie noodzakelijk is.

Essentieel voor het stellen van een lange termijn-doel is het bepalen van een vertrekpunt. Aangezien de meeste gegevens m.b.t. de erfgoedsector nu kwalitatief en niet kwantitatief van aard zijn, is een nulmeting essentieel.

3	Activiteiten om doel 3 te realiseren	Door
3.1	Met betrokken partijen uitwerken van visie en programma, met samenhangende inspanningen en gericht vestigingsbeleid (zoals het creëren van een fysieke locatie voor gezamenlijke huisvesting) ten behoeve van vakkennis en erfgoeddiensten in Leiden.	Partners, gemeente
3.2	Inzetten op ambassadeurschap van Leiden ten behoeve van vakkennis en erfgoeddiensten in Leiden.	Partners, gemeente
3.3	Uitvoeren nulmeting op het gebied van vakkennis en erfgoeddiensten in Leiden.	Kamer van Koophandel, gemeente

4. DE FYSIEKE STAD

4.1 Continuïteit en verandering in de Leidse monumentenzorg

Leiden is fier op haar historische binnenstad. Dat de sloop van haar stadspoorten ooit een punt van discussie was - die bovendien ook nog ten nadele van meerdere poorten uitpakte - lijkt nu bijna onvoorstelbaar. Toch was dit in de jaren 1860-'70 realiteit. En honderd jaar later werden vanuit dezelfde moderniseringsgedachte in het gelukkig nauwelijks gerealiseerde Basisplan enorme ingrepen in de historische binnenstad voorgesteld, waarbij hele wijken moesten wijken voor de auto, kantoren en winkels.

Het waren pioniers als de directeur van het Museum van Oudheden Leemans en Overvoorde, de directeur van Museum De Lakenhal en de gemeentearchivaris, maar vooral de Historische Vereniging Oud Leiden die consequent vroegen om oog voor het historische stadsschoon. Het Europese monumentenjaar 1975 kan gezien worden als het definitieve keerpunt. De binnenstad werd weer gezien als een passende woonplek met een economische waarde. Op een waarderingskaart uit deze periode zijn de Meelfabriek en de V&D nog als 'storend' betiteld, en de negentiende-eeuwse Stadsgehoorzaal als 'ondersteunend'. Dit in contrast met een kaart uit 1958 waarop het laatstgenoemde gebouw ook nog als 'storend' werd aangemerkt.¹⁸

De her te bestemmen Meelfabriek die de omringende buurt naar verwachting een enorme impuls zal geven, de thans in verbouwing zijnde V&D en de recentelijk opnieuw gefundeerde Stadsgehoorzaal: het zijn nu allemaal monumenten. Uit het voorgaande, wel zeer beknopte overzicht van de monumentenzorg in Leiden, blijkt de sector volop in beweging te zijn. Toch zijn er ook een paar constanten die van belang zijn voor de wijze waarop we nu naar de historische stad kijken:

De verdwenen Koepoort

- Particuliere inspanningen op het gebied van de monumentenzorg zijn altijd heel belangrijk geweest.
- Ingrenen die ooit met de beste bedoelingen werden voorgesteld vanuit het referentiekader van die tijd blijken later niet altijd toekomstbestendig of zelfs waardeverminderend.
- De waardering van gebouwen en andere fysieke cultuuruitingen in de ruimtelijke omgeving neemt in de loop der jaren weer toe, nadat ze eerst als ouderwets, lelijk of nutteloos zijn bestempeld.

4.2 De stad aan het woord vanuit SWOT

Deze drie constanten komen ook weer terug in de SWOT die met de stad is opgesteld: in de vele vrijwilligers bij de kansen, het classificeren van korte-termijn-denken als een bedreiging en in het vragen van aandacht voor jonge monumenten. Want, met betrekking tot dat laatste, krijgen de beste voorbeelden van de Leidse architectuur uit de jaren '50-'60-'70-'80 überhaupt wel de kans om hun periode van herwaardering mee te maken? De technische 'referentieperiode' (de tijd die een gebouw in ieder geval geacht wordt mee te gaan) is vijftig jaar, maar in de praktijk blijkt de economische levensduur van gebouwen vaak veel korter.

¹⁸ 50 jaar Monumentenzorg in Leiden, september 2013, titel nog onbekend.

Ook de binnenstad wordt tegenwoordig bij uitstek en soms wat eenzijdig gezien als 'asset', als economisch goed. In de SWOT komt dit tevens tot uitdrukking. Erfgoed wordt onder andere gezien als 'geldgenerator'. Uiteindelijk is die waarde van erfgoed in harde klinkende munt natuurlijk geworteld in een zachtere, minder meetbare, emotionele verbinding die mensen aangaan met dat erfgoed. Dat komt ook tot uiting in de SWOT in begrippen als aantrekkelijkheid, identiteit, kwaliteit en karakteristiek. De toekomstvisie *Leiden, Stad van Ontdekkingen* omschrijft de twee-eenheid economische en gevoelswaarde terecht zo:

*"Historische binnensteden, zoals van Leiden, zijn belangrijke katalysatoren van economische, culturele en maatschappelijke activiteiten. Dat komt door hun schaal (...alles gemakkelijk te voet en per fiets bereikbaar), door de combinatie van activiteiten (wonen, winkelen, werken en nog veel meer), door het genot dat verblijven in een monumentale omgeving kan bieden, en door de mensen die zich door zo'n omgeving aangetrokken voelen".*¹⁹

Het is de kunst om in deze nota naast een noodzakelijke economische benadering ook een meer ideëel en wellicht minder modieus doel als het in een goede staat overdragen van ons erfgoed aan toekomstige generaties niet uit het oog te verliezen, terwijl we wel proberen het beste uit het erfgoed te halen en hier het meeste van te profiteren. Daarbij moet er – aldus de SWOT – ruimte zijn voor ontwikkeling: ruimte voor Leidenaren om zich het erfgoed eigen te maken door hun persoonlijke veranderingen aan te brengen, ruimte voor gebruik naar de (energieduurzaamheids)eisen van deze tijd, en ruimte voor nieuwe kwaliteit naast het oude. En er moet oog zijn voor de opgaven van deze tijd: de herbestemming van bestaande bouw, en een kentering realiseren in de afnemende belangstelling van de jeugd in ambachtelijke vakken, die hard nodig zijn om historische architectuur te bewaren en kwalitatieve nieuwe architectuur te kunnen maken. Vanuit de inbreng tijdens het notaproces, waarin een

geleidelijke, hoogwaardige evolutie – het toevoegen van onze eigen laag – van de gelaagde historische stad centraal staat, naast het beter benutten van al het moois dat we al in huis hebben, formuleren we de volgende ambitie voor de fysieke stad:

Leiden wil haar historische omgevingskwaliteit behouden, benutten en versterken voor een aantrekkelijke, vitale en toekomstbestendige stad.

4.3 Doel 4 – Leiden betreft cultuurhistorische kennis en waarden bij iedere ontwikkeling in de stad

Waarom dit doel?

Dit doel richt zich op het fundament van een kwalitatieve omgang met de historische stad. Cultuurhistorisch advies maakt altijd deel uit van ruimtelijke kaders, ontwikkelingen en concrete projecten, op basis van kennis en onderzoek (zie ook ambitie I). Dit is één van de kerntaken van Erfgoed Leiden. Ook stadspartners en bewoners zijn hierbij betrokken. Zo geeft de Erfgoedkoepel, die in hoofdstuk 5 verder aan bod komt, aan in een vroeg stadium mee te willen denken over de ontwikkeling van de bebouwde omgeving met als doel: *het bevorderen van het behoud van het historisch karakter van de stad, zowel het gegroeide patroon (structuren) van de stad als de gebouwde omgeving*. Erfgoedbeleid is niet geheel autonoom. Voor de fysieke cultuurhistorie boven en onder de grond bestaan diverse wettelijke verplichtingen. Onder meer de verplichting om cultuurhistorische waarden op te nemen in instrumenten van ruimtelijke ordening, zoals de bestemmingsplannen en de structuurvisie. Hierdoor kunnen transparante belangenafwegingen worden gemaakt in de ontwikkeling van de stad.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

Hierbij is het van belang dat we de cultuurhistorie aan de voorzijde van processen meewegen, waarbij we verschillende instrumenten kunnen gebruiken, zoals de ontwikkeling van een cultuurhistorische atlas.

¹⁹ Ontwikkelingsvisie 2030, Leiden, Stad van Ontdekkingen, p.9

We gaan uit van de volgende leidende principes:

- Erfgoed is van iedereen
- Transparante afwegingen maken
- Cultuurhistorische waarden altijd tijdig mee wegen in de ontwikkeling van de stad
- Met een integrale, gebiedsgerichte benadering van de cultuurhistorie

Cultuurhistorie aan de voorzijde

Het is wenselijk om cultuurhistorie²⁰ te benutten in de ontwikkeling van de stad. Het is echter onwenselijk om ontwikkelingen af te wachten en dan pas cultuurhistorie in kaart te brengen. Daarom doen we dit ook onafhankelijk van ontwikkelingen. Hiertoe beschikken we over verschillende instrumenten zoals cultuurhistorische inventarisaties en de cultuurhistorische atlas.

Adviescommissie Cultuurhistorie Leiden

De Adviescommissie Cultuurhistorie Leiden (ACL) adviseert het College over de aanwezige cultuur-

historische waarden in de stad, onafhankelijk van ontwikkelingen. De ACL adviseert daarbij ook over de aanwijzing tot gemeentelijk monument. Eén van de aandachtspunten van de ACL voor de komende jaren zal zijn de jongere bouwkunst, de periode tussen 1945 - 1980. Gezien de - in de inleiding geschetste - omloopsnelheid van bebouwing is het inventariseren van cultuurhistorische waarden uit deze periode relevant.

Cultuurhistorische atlas

In de Cultuurhistorische Atlas van Leiden (in ontwikkeling) worden verschillende kennis- en waardenkaarten opgenomen. In de atlas is onder meer opgenomen; archeologie, bouwhistorie, historisch water²¹ en groen. We willen de atlas digitaal toegankelijk maken en vragen de stad om hieraan vanuit alle aanwezige kennis bijdragen te leveren. De atlas blijft continu in ontwikkeling. Zo creëren we een gezamenlijk kennisplatform. De atlas is een cultuurhistorische onderlegger en inspiratiebron voor de ontwikkeling van de stad.

4	Activiteiten om doel 4 te realiseren	Door
4.1	Altijd cultuurhistorisch advies aan de voorzijde van ontwikkelingen.	Erfgoed Leiden
4.2	Ontwikkelen, digitaliseren en ontsluiten Cultuurhistorische Atlas en kennisbijdragen van stadspartners.	Erfgoed Leiden, Stadspartners
4.3	Inzetten Cultuurhistorische Atlas* in de ruimtelijke ontwikkeling van de stad. Cultuurhistorie maakt altijd deel uit van de Structuurvisie en werkt tevens door in de bestemmingsplannen (omgevingsplannen).	Gemeente en Erfgoed Leiden
4.4	Belangrijke cultuurhistorische waarden worden onder meer beschermd via het omgevingsplan, dan wel de monumentenverordening. In navolging van archeologie worden ook bouwhistorische waarden (archeologie boven de grond) voor de toekomst vastgelegd (gedocumenteerd).	Gemeente, Erfgoed Leiden, eigenaar.
4.5	De Adviescommissie Cultuurhistorie Leiden (ACL) adviseert conform het Reglement voor de ACL. De ACL vragen om in de komende periode onder meer de jongere bouwkunst uit de periode 1945 – 1980 te inventariseren en agenderen. Met in het bijzonder ook aandacht voor de monumentale kunstwerken uit deze periode.	ACL, Erfgoed Leiden

* Inclusief Integrale onderzoeksagenda Archeologie en Bouwhistorie (zie ambitie 1)

²⁰ Bij cultuurhistorische waarden gaat het over de positieve waardering van sporen, objecten, patronen en structuren die zichtbaar of niet zichtbaar onderdeel uitmaken van onze leefomgeving en een beeld geven van een historische situatie of ontwikkeling. In veel gevallen bepalen deze cultuurhistorische waarden de identiteit van een plek of gebied en bieden ze aanknopingspunten voor toekomstige ontwikkelingen. Deze cultuurhistorische elementen kan men niet allemaal als beschermd monument of gezicht aanwijzen, maar zijn wel onderdeel van de manier waarop we ons land beleven, inrichten en gebruiken" (bron: RCE)

²¹ Inclusief verborgen water en bij water behorende kunstwerken

4.4 Doel 5 – Leiden versterkt de omgevingskwaliteit en belevingswaarde voor een aantrekkelijke stad

Waarom dit doel?

Dit doel richt zich op het optimaal presenteren van de historische parels van Leiden. Daarbij denken we niet alleen aan de historische bebouwing en het gevelbeeld, maar ook aan de historische structuren van water, groen en openbare ruimte. Zodat Leiden in alle opzichten een stad is waar mensen zich toe aangetrokken voelen.

Een verrassende binnenstad

Kenmerkend voor Leiden is de grote diversiteit in de binnenstad. Brede grachten als het Rapenburg, smalle steegjes rond de Pieterskerk, voorname rust op de Hooglandse Kerkgracht en een 19e eeuwse winkelstraat als de Hogewoerd hebben alle een uitgesproken eigen karakter. De stad geeft zich niet snel prijs door middel van een eenvoudige plattegrond maar verrast telkens met onverwachte gebouwen of stadsbeelden. Door de omvang van de stad hebben de verschillende wijken een uitgesproken eigen karakter. Over het algemeen is de stad opvallend kleinschalig van opzet. De stedelijke ruimten zijn heel divers. Het water vormt de kern van de structuur en zorgt voor openheid en ruimte. Door variatie aan straatbreedte langs de grachten ontstaan lang-gerekte pleinen. De markten bevinden zich langs het water verspreid over de stad, zodat er geen centraal marktplein is. De kerken staan midden in de bijbehorende wijk en worden rondom omgeven door het kerkhof. Hoewel de 17e en 18e eeuw van grote invloed zijn op de bebouwing, dateren opvallend veel woonhuizen uit de middeleeuwen. Daarnaast is een belangrijke rol weggelegd voor de 19e eeuw, die in Leiden vooral industriële bebouwing heeft voortgebracht. Door sanering in de 20e eeuw is het industrieel stadslandschap zeldzaam geworden, maar het is zeer kenmerkend voor Leiden.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

Leiden wil de omgevingskwaliteit en belevingswaarde van de stad versterken en daarmee bijdragen aan een aantrekkelijke stad.

Daarbij hebben we oog voor:

- Het historisch stadsbeeld; gevelbeeld en openbare ruimte
- Het historische water en groen
- Het verbinden van oud en nieuw

We gaan daarbij uit van de volgende leidende principes:

- De stad is altijd in ontwikkeling en dus een levende, veranderende stad
- We benutten daarbij de inspiratie van en lessen uit het verleden
- We sluiten aan bij bestaande historische karakteristieken en essenties
- We voegen altijd kwaliteit toe (ambitie)

Behouden en versterken van het historisch stadsbeeld; met inspiratie uit het verleden

Leiden heeft in haar grote historische binnenstad – de op één na grootste van Nederland – op veel plaatsen nog een gaaf historisch stadsbeeld. Ook buiten de Singels, onder andere in het beschermd stadsgezicht Zuidelijke Schil, is op veel plaatsen een waardevol en gaaf stadsbeeld bewaard gebleven. Leiden heeft in de buitenwijken ook bijzonder waardevol stedenbouwkundig en bouwkundig wederopbouwvergoed. Het inzetten van deze waarden ten behoeve van hedendaagse woonkwaliteit is belangrijk voor de toekomst en voor het vestigingsklimaat van deze wijken. Uiteraard is de levensvatbaarheid van de wijken daarbij uitgangspunt. Het historisch beeld van de stad wordt gemaakt door de gebouwen, maar ook een goede inrichting van de openbare ruimte is van groot belang voor de beleving van de historische stad. Zowel bestrating, beplanting en straatmeubilair als reclamevoering zijn van grote invloed op de uitstraling van de bebouwing. De kwaliteit van het historisch stadsbeeld willen we behouden en versterken.

We bereiken dat door de lessen uit het verleden te benutten. Door bijvoorbeeld het echte uithangbord van Leiden, het historische stadsbeeld, te laten prevaleren boven gevelreclame en grote etalageruiten, blijven deze laatste met elkaar in balans en wordt wildgroei door het wedijveren om de aandacht van de klant voorkomen. Maar ook door conform de Kadernota en het Handboek kwaliteit openbare ruimte de historische structuur (en niet zozeer de verkeerskundige functie) leidend te laten zijn voor de inrichting van de openbare ruimte.

Openbare ruimte

Sinds de eerste systematische verharding van de Leidse straten en stegen in de 16e eeuw tot de komst van het autoverkeer halverwege de 20e eeuw is er nauwelijks iets gewijzigd. Daarna is de openbare ruimte vele malen herontworpen en op de schop gegaan. Door onderzoek naar de essentie (dragers, elementen) van het oorspronkelijk rustige straatbeeld kunnen we inspiratie uit het verleden benutten²².

Herstel historische puien

Met de vorige erfgoednota²³ werd de aanzet gegeven tot een nieuw project in beschermd stadsgezicht: het herstel van historische winkelpuien en kleuren op gevels. Een oude subsidie-regeling voor het herstel van monumentale onderdelen in de openbare ruimte werd omgezet in de Subsidieregeling Historisch Stadsbeeld. Budget uit het programma Binnenstad werd hieraan toegerekend. Deze subsidie-regeling bleek succesvol en levert tot op de dag van vandaag concreet en zichtbaar resultaat in het stadsbeeld. Deze regeling willen we dan ook graag voortzetten. Door voortzetting kan de olievlek van succesvolle projecten zich gestaag uitbreiden en kunnen eigenaren en gemeente voortbouwen op de met elkaar opgedane kennis en ervaring.

²² Onderzoek zoals De Leegte Ontleed, een historische analyse van het Leidse straatbeeld, mei 2010, Monumenten & Archeologie

²³ Nota Cultureel Erfgoed Leiden 2005-2015

Voor

Na

Doorkijkjes naar het verleden

Wonen, werken en winkelen in een historische stad is des te aantrekkelijker als de stad haar verborgen verleden stukje bij beetje prijsgeeft. De vele bodemschatten (archeologie) en bouwgeheimen (bouwhistorie) van Leiden lenen zich hier uitstekend voor. Waar mogelijk en gewenst in bouwprojecten

en stedelijke ontwikkelingen maken we de historische gelaagdheid van de stad zichtbaar.

Toepassing en voorbeelden leidende principes (zie p. 27) in het stadsbeeld

- Historische winkelpuizen, historische kleuren van gevels en monumentale objecten zoals geveltekens of stoepen / hekjes terug in het gevelbeeld.
- Doorkijkjes naar het verleden maken; sporen archeologie en bouwhistorie in het stadsbeeld.
- Kwalitatief goede gevelreclame die het stadsbeeld versterkt en aansluit bij de historische essenties; reclamevoering is zeer terughoudend zodat de kwaliteit van het historisch straatbeeld dominant is. Daarmee maken we een aantrekkelijke stad voor bezoekers en bewoners. Dit betekent terugdringing van reclame die hier niet aan voldoet door aanpassing van beleid en door handhaving.
- Historische gevels tot ca. 1920 hebben in alle verscheidenheid een aantal essentiële eigenschappen gemeen in opbouw en vormgeving. Onderdeel daarvan is dat gevels met een duidelijke plint op de grond staan. Vensters staan verticaal in de gevel en hebben een herkenbare borstwering. Bij recente verbouwingen tot winkelpand is vaak deze plint verwijderd waardoor gevels 'op pootjes' komen te staan. Dit is een ontwikkeling die in strijd is met de essentiële waarden van de binnenstadbebouwing. Waar het historisch beeld nog aanwezig is houden we dit daarom in stand door het handhaven van borstweringen.
- Openbare ruimte: We kunnen uit het verleden leren dat eenvoud in ontwerp en multifunctionele inrichting, gepaard met een hoge kwaliteit van materiaal en onderhoud, eeuwen lang mee kan gaan.
- De historische structuur is leidend voor de inrichting van de openbare ruimte

Hofjes in Leiden

Met 35 hofjes is Leiden met recht een hofjesstad te noemen. De Leidse hofjes omspannen een geschiedenis van ruim 7 eeuwen vanaf de stichting van (het inmiddels verdwenen) 13^e- eeuwse St. Agnietenbegijnhof aan het Rapenburg tot het Justus Carelhuis uit 1936 in Vreewijk. Deze geschiedenis komt tot uiting in de grote diversiteit in bouwgeschiedenis en ontwerp. Bijzonder zijn onder andere het Anna Aalmoeshof met de middeleeuwse kapel met oorspronkelijke inventaris en het Meermanshof naar ontwerp van de latere hofarchitect Jacobus Meerman. Ieder hofje vormt een bijzonder rustpunt in de stad, dat door de vaak verborgen ligging, uitnodigt tot een ontdekkingstocht. Ruimtelijk gezien zijn de tuinen van grote waarde als groene ruimtes in de sterk versteende binnenstad. Door een intensief restauratieprogramma in de laatste decennia van de 20e eeuw zijn de hofjes weer zeer geliefd als binnenstadswoningen voor kleine huishoudens. Het woningtype blijkt hiermee nog steeds in een behoefte te voorzien en kan als inspiratiebron dienen voor nieuwe ontwikkelingen in de binnenstad. Een nieuw hofje in hedendaagse vormgeving zal een succes kunnen worden als de hoge ruimtelijke kwaliteit van de historische hofjes als uitgangspunt wordt genomen.

Behouden, versterken en benutten van de beleefbaarheid en kwaliteit van het historisch water en groen

Het historisch water vormt de ruggengraat van de stad en heeft – samen met het groen – een krachtige invloed op de beleving van Leiden. In de ontstaansgeschiedenis van Leiden speelt water (Rijn, singels, vaarten e.d.) de hoofdrol. Hoewel dempingen in het (vrij recente) verleden hun tol hebben geëist, hebben we gelukkig nog genoeg grachten over om van een echte Hollandse waterstad te spreken. De betrokkenheid van bewoners bij het water en groen van de stad is groot en vele bezoekers maken er graag gebruik van. De beleefbaarheid van het historisch water en groen willen we behouden en versterken. Daarbij is bijvoorbeeld de openheid van het water van belang.

Het langste park van Nederland sinds 1659

De 17e eeuwse singel rond de binnenstad is ontsnapt aan alle dempingen en vormt nu een zeldzaam gaaf onderdeel van de waterstad. De cultuurhistorische en ruimtelijke waarde van de singel is lang onderbelicht gebleven. De herwaardering en herontwikkeling van de singel in het Singelparkproject gaat dit belangrijke Leidse erfgoed de plaats geven die het toekomt. Het singelpark is onderdeel van het historisch groen in de stad. Ook hier is de cultuurhistorie een belangrijke inspiratiebron voor komende ontwikkelingen.

Historisch groen

In het sterk verstedelijkte Leiden zijn de historische groenstructuren zoals grachtbeplanting en het wijk-groen – bijvoorbeeld in het Uitbreidingsplan 1933 in beschermd stadsgezicht de Zuidelijke Schil – van groot belang voor de leefbaarheid, naast hun waarde als erfgoed. Ook hier kunnen we veel leren van de oorspronkelijke inrichting²⁴.

De betrokkenheid van bewoners bij historisch groen

is groot, met name bij de monumentale parken. Aansprekende voorbeelden zijn het Volkspark de Leidse Hout, het Plantsoen en het Kooipark; inmiddels gemeentelijke monumenten. In deze gevallen hebben omwonenden zich georganiseerd met als doel de aanwijzing als gemeentelijk monument. Vervolgens zetten deze omwonenden zich actief in voor het behoud en gebruik van deze parken. Parken in Leiden worden beheerd op basis van een groenbeheerplan. In de groenbeheerplannen wordt expliciet aandacht besteed aan de instandhouding van de cultuurhistorische waarde. Het kwaliteitsniveau van het beheer is hierop afgestemd.

Toepassing/ voorbeelden leidende principes (zie p. 27) voor groen:

- Inspiratie: Benutten van de historische groenstructuur als inspiratie in ontwerp (bv. Kooipark) of bij inrichting openbare ruimte en versterken van de oorspronkelijke groenstructuur (bv. plan 33 Zuidelijke Schil).
- Aandacht voor de kwaliteit van groenstructuren uit de periode van de wederopbouw.
- Essentie: Historische karakteristieken als onderlegger voor de groenbeheerplannen van monumentale parken.

Erfgoedlijn De Limes

In de tijd van de Romeinen vormde de Rijn de Romeinse rijksgrens; de Limes. De Romeinse geschiedenis wordt in Leiden niet alleen in het Rijksmuseum van Oudheden zichtbaar, maar ook in het castellum Matilo in Roomburg, het enige archeologische rijksmonument van Leiden. Hier is in de afgelopen jaren het archeologisch park Matilo verzezen, ontworpen met inspiratie uit het verleden. Zie ook ambitie 3; Stad als beleving. De Limes vormt een provinciale Erfgoedlijn en – zoals aangegeven in ambitie I – Leiden streeft samen met andere Limesgemeenten en provincies en Rijk naar de Unescostatus van werelderfgoed. Voor Leiden gaat het dan om de Unescostatus voor het archeologisch rijksmonument Matilo.

²⁴ Zie bv. Van steen naar groen, een historische analyse van het Leidse straatbeeld in de Zuidelijke Schil, december 2010, Monumenten & Archeologie

Erfgoedlijn²⁵ De Trekvaarten

De historische trekvaarten van Leiden – zoals de Vliet (voormalig kanaal van Corbulo) en de Haarlemmertrekvaart - vormen een belangrijke schakel tussen stad en regio. We zetten ons in om de ruimtelijke kwaliteit en het gebruik van de trekvaarten te optimaliseren. Het belang van de trekvaarten voor de Leidse binnenstad en vice versa is lang onderbelicht gebleven. Leiden maakt met de historische trekvaarten en de omgeving daarvan deel uit van de provinciale erfgoedlijn. Ambitie van de provincie is om de ruimtelijke kwaliteit, beleefbaarheid en het gebruik van de trekvaarten te stimuleren.

Varend erfgoed

Het varend erfgoed hoort net zo bij Leiden als het water zelf. In de historische haven en de sleepboot-haven van Leiden is het varend erfgoed te bewonderen. We willen verkennen of en hoe we het varend erfgoed van Leiden nog beter beleefbaar kunnen maken in de stad. Daarbij gaat het dus om beleefbaarheid en zichtbaarheid van varend erfgoed en niet om het aanwijzen van afzonderlijke objecten tot gemeentelijk monument, zoals eerder besloten in relatie tot de monumentenverordening. In het kader van beleefbaarheid en zichtbaarheid van varend erfgoed kunnen we ook denken aan initiatieven van partners en eigenaren op het gebied van behoud, restauratie en reconstructie van varend erfgoed. Daarbij is ook verbinding mogelijk met doelen op het gebied van onderwijs en vakmanschap.

Toepassing en voorbeelden leidende principes (zie p. 27) voor water:

- Historisch openbaar water kan door iedereen beleefd en gebruikt worden.
- De openheid van het water en de historische (handels)relatie tussen water en walkant is uitgangspunt bij alle ontwikkelingen op en om het water. Zo streven we naar minder geparkeerde auto's langs de grachten en singels. Bij vormgeving van terrassen op het water houden we de beleving van het water in stand door alleen terrassen toe te staan op (historische) dekschuiten en zeer terughoudend om te gaan met vlonders en steigers.
- Ook het weghalen / verminderen van parkeerplaatsen aan het water is daarbij van belang.
- Op dit moment ontbreken financiële middelen voor omvangrijke investeringen als het opengraven van voormalige grachten. Vandaar dat deze ontwikkelingen in de ruimtelijke agenda reeds zijn geschrapt. Mocht in de toekomst alsnog geld beschikbaar komen, dan komt de Mare (vanwege haar historische betekenis) als eerste aan de beurt.

Historische dekschuit met terras

²⁵ Een geografische structuur die meerdere monumentale stippen met één gemeenschappelijk historisch verhaal verbindt tot één streep of lijn op de kaart. Leiden valt met de historische trekvaarten en de Romeinse Limes (rijks grens) onder de erfgoedlijnen. Erfgoedlijnen zijn ensembles van erfgoed, landschap en water, die kwaliteit verschaffen aan de ruimte en beschikken over groot toeristisch-recreatief potentieel (Beleidsvisie Cultureel Erfgoed provincie Zuid Holland 2013 – 2016).

Trekvaarten en varend erfgoed

De cultuurhistorische waarde van het water wordt versterkt door het varend erfgoed. Leiden was en is weer opnieuw een knooppunt van waterwegen. De 17e eeuwse economische en culturele bloei (onder meer de Lakenindustrie) is voor een belangrijk deel te danken aan dit goed georganiseerde verkeer van mensen en goederen over water. Door het samenkomen van trekvaartdiensten op Amsterdam, Delft, Den Haag en Utrecht was de stad een belangrijke schakel in dit mondiaal unieke transportsysteem.

Trekschuiten maakten de benodigde handelscontacten mogelijk. Het was via het Amsterdamse handelsnetwerk dat de Leidse lakens verhandeld en geëxporteerd werden naar het buitenland. Ook nu nog verbinden de oude trekvaartroutes de stad met het waterrijke buitengebied. Daarbij komt dat bezoekers / toeristen via deze vaar- en fietsroutes in de nabije toekomst ook in het dynamische singelpark en Cultuurkwartier (met Museum De Lakenhal) van Leiden terecht komen.

Verbinden oud en nieuw met oog voor kwaliteit en karakteristiek

Stad en samenleving veranderen continu. Nieuwe ontwikkelingen, behoeften en inzichten geven aanleiding tot het wijzigen en aanvullen van de historische bebouwing. De bestaande historische kwaliteit is hoog. Om die kwaliteit vast te houden is het van groot belang dat nieuwe toevoegingen ook van hoge kwaliteit zijn. We bereiken dat door aan te sluiten bij de essenties van de historische stad. Dat betekent niet klakkeloos kopiëren van het oude, maar analyseren wat de oude stad nu onderscheidend maakt, en dat als uitgangspunt nemen bij nieuwe ontwikkelingen. En ook het hierna volgende doel ten aanzien van vakmanschap helpt hierbij!

Structuurvisie Verder met de Binnenstad²⁶

De structuurvisie *Verder met de Binnenstad* beschrijft de samenhang tussen de verschillende functies van en in de binnenstad en de gewenste ontwikkelingen, met het karakter van de verschillende gebieden. Daarin wordt onderscheid gemaakt tussen de conserverende en innoverende stad. In de structuurvisie is een aantal essenties opgenomen van de historische stad. Essenties zoals: gevels hebben een verticale geleding en gebouwen zijn als individuen gebouwd.

²⁶ Gebruikshandleiding voor ontwikkelingen in de binnenstad van Leiden, juni 2011

Toepassing / voorbeelden leidende principes (zie p. 27) in het verbinden van oud en nieuw:

- We bouwen voort op de essenties van de historische stad zoals verwoord in de ruimtelijke randvoorwaarden voor ontwikkelingen in de binnenstad in de structuurvisie Verder met de Binnenstad²⁷. We vullen deze aan en leggen ze vast in het welstandsbeleid.
- Nieuwe ontwerpen zoeken aansluiting zoeken bij de omgeving. Daarbij is nadrukkelijk ruimte voor het moderne ontwerp, naast een meer traditionele manier van ontwerpen. In de 'conserverende stad' is de historische kwaliteit altijd leidend. In de 'innoverende stad' is er meer ruimte voor experiment en contrast, maar altijd met respect voor de historische waarden.
- Ingrepen in de stad zijn toekomstbestendig. De stad niet onomkeerbaar aanpassen aan tijdelijke eisen, maar ruimte bieden voor divers gebruik en veranderende inzichten. Functies en gebruik van gebouwen en openbare ruimte wisselen steeds sneller. Wat nu absoluut nodig is, is morgen achterhaald. Door uit te gaan van cultuurhistorische waarden gaan we op zoek naar het tijdloze dat zijn waarde en functionaliteit heeft bewezen en zal behouden. Zo geven we winkelstraten geen aparte inrichting of meubilair.²⁸ En streven we bij verbouwing en nieuwbouw naar gebouwen die voor meerdere functies bruikbaar zijn of zonder veel ingrepen een nieuwe functie kunnen herbergen.

"The new embracing the old", Mirck Architecture, Amsterdam

²⁷ Verder met de Binnenstad, 2011, Gebruikshandleiding voor ontwikkelingen in de binnenstad van Leiden

²⁸ In het Handboek Openbare Ruimte (datum) wordt al gestreefd naar zoveel mogelijk eenvoud en samenhang van de inrichting van de stad.

5	Activiteiten om doel 5 te realiseren	Door
5.1	Toepassen leidende principes (stad in ontwikkeling, inspiratie uit het verleden benutten, aansluiten bij bestaande historische essenties en toevoegen van kwaliteit) voor: het stadsbeeld, water, groen en verbinden oud en nieuw. Cultuurhistorisch advies maakt deel uit van de ontwikkeling van de stad, vanuit de geformuleerde leidende principes.	Gemeente Erfgoed Leiden
5.2	Voortbouwen op de structuurvisie Verder met de Binnenstad. Aanvullen en vastleggen in welstandsbeleid.	Gemeente / Erfgoed Leiden
5.3	Continueren en door-ontwikkelen Subsidieregeling Historisch Stadsbeeld (met eventuele toevoegingen in de regeling).	Erfgoed Leiden
5.4	Stimuleren doorkijkjes (sporen archeologie en bouwhistorie) naar het verleden in bouwplannen en openbare ruimte in de binnenstad.	Gemeente / Erfgoed Leiden
5.5	Verkennen mogelijkheden van het versterken van de beleefbaarheid van het varend erfgoed in de stad.	Gemeente / stad
5.6	In afstemming met de provinciale Erfgoedlijn Trekvaarten aandacht voor de ruimtelijke kwaliteit, binding met de binnenstad en gebruik van de trekvaarten.	Gemeente / partners

Vakmanschap: restauratie gevelstenen

4.5 Doel 6 - Leiden behoudt en benut vakmanschap voor kwaliteit

Waarom dit doel?

SOS Vakmanschap (Samenwerkende Organisaties Specialistisch Vakmanschap) vraagt sinds 2010 aandacht voor het kleinschalig, specialistisch vakmanschap in Nederland, van meubel- en horlogemakers tot ambachtelijke schoenmakers en restauratiestukadoors. Dit samenwerkingsverband van meer dan 50 organisaties uit bedrijfsleven en onderwijs maakt zich met recht zorgen over het groeiend tekort aan goed geschoolde vakmensen door de vergrijzing, een afnemende belangstelling onder jongeren en de druk op specialistische vakopleidingen in het MBO.

Leiden doet het nog relatief goed. De stad is in feite een 'lab' met een enorme hoeveelheid 'oefenmateriaal', en binnen de stadsgrenzen is een aantal mooie ambachtelijke bedrijven en opleidingen gevestigd, waaronder (anno 2013):

- twee erkende restauratiebouwbedrijven;
- een steenhouwer;
- een smid;
- de MBO-opleidingen van Bouwmensen Leiden

en het ROC, o.a. tot restauratietimmerman, – metselaar en –stukadoor, die binnenkort als derde in het land zelfs een niveau 4 opleiding voor restauratie gaan aanbieden;

- en de unieke Leidse Instrumentmakersschool (LIS) – een MBO 4 opleiding – die verwacht in omvang te verdubbelen.

Uit het eerder genoemde rapport van de Culturele Zaak²⁹ blijkt dat er toch ook in Leiden reden is tot enige zorg. Kleinschalige bedrijven met vakmanschap doen het weliswaar nog relatief goed in deze tijd van crisis, maar wel is merkbaar dat de

²⁹ Verkennend onderzoek naar de economische potentie van opleidingen, ondernemerschap en werkgelegenheid binnen de Leidse erfgoedsector, De Culturele Zaak, juli 2013

leerwerkplekken waarvan het MBO afhankelijk is afnemen en de belangstelling voor een vak bij de jeugd tanende is. En vakmensen blijven wel nodig om de historische omgeving in al zijn facetten – van een kinderkopjesbestrating tot de gietijzeren balusters in een hardstenen stoep – in stand te kunnen houden. Daarnaast is vakmanschap ook essentieel voor geslaagde moderne architectuur. En hierin kunnen ook in wezen historische technieken als bijvoorbeeld potdekselen, het felsen van lood of koper en metselen in allerlei bijzondere metselverbanden ook een rol spelen. Zeker als het uitgangspunt voor de binnenstad is dat de kwaliteit hier hoog is en de gebouwen, oud en nieuw, vanuit de wens tot een geleidelijke evolutie in uitstraling ‘familie’ van elkaar zouden moeten zijn.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

De leidende principes voor vakmanschap zijn hiermee:

- het enthousiasmeren van jongeren voor het kiezen van ambacht,
- een goede aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt,
- inspiratie putten uit het verleden en het toevoegen van kwaliteit aan de historische stad.

Voorbeelden hiervan zijn:

- het creëren van meer mogelijkheden voor jongeren om kennis te maken met een ambacht, bijvoorbeeld door het organiseren van een ambachtsweek of ‘hard hat tours’ bij een (grote) restauratie;
- het creëren van een fysieke locatie, liefst in de binnenstad, waar ambachtelijk onderwijs en bedrijfsleven gezamenlijk gehuisvest zijn en makkelijk te bezoeken zijn;
- het bij elkaar brengen vraag en aanbod m.b.t. leerwerkplekken of het aanbieden van een opleiding met baangarantie (keten);
- de toepassing van nieuwe materialen en technieken door vakmensen om oude gebouwen te behouden;
- het innovatief gebruik van historische technieken in nieuwe architectuur;
- het afdwingen van de inzet van vakmensen bij het bouwen in de binnenstad;
- het inzetten van vakmanschap om historische gebouwen aan te passen aan deze tijd.

6	Activiteiten om doel 6 te realiseren	door
6.1	Toepassen leidende principes voor vakmanschap: enthousiasmeren jongeren voor het kiezen van ambacht, goede aansluiting onderwijs en arbeidsmarkt en inspiratie benutten uit het verleden en toevoegen van kwaliteit in de stad.	Onderwijs, bedrijfsleven, gemeente, Erfgoed Leiden
6.2	Creëren mogelijkheden voor jongeren om kennis te maken met ambacht.	Zie boven
6.3	Bij elkaar brengen vraag en aanbod leerwerkplekken.	idem
6.4	Inzetten vakmanschap, materiaal en techniek ten behoeve van: behoud oude gebouwen, innovatief gebruik historische technieken in de nieuwe architectuur en aanpassing historische gebouwen aan deze tijd.	idem
6.5	Verkennen van mogelijkheden van het creëren van een fysieke locatie, liefst in de binnenstad, waar ambachtelijk onderwijs en bedrijfsleven gezamenlijk gehuisvest zijn. (zie 3.1)	idem

Maatwerk herbestemming: van reisburo in Breestraat tot Meelfabriek ("Back to the bones", Zumthor)

4.6 Doel 7 – Leiden stimuleert gebruik en herbestemming van historische bebouwing voor een vitale stad

Waarom dit doel?

Dit doel richt zich op het levend houden van historische gebouwen, op hun bestaansrecht, nu en in de toekomst. Herbestemming van bestaande gebouwen, monument en niet-monument, is ook voor Leiden de komende jaren een belangrijke opgave. Leegstand is uiteraard een bedreiging voor de historische bebouwing, maar het biedt ook kansen voor ontwikkeling. "De voorbeelden van Leidse ontwikkelkracht zijn legio. Oude gebouwen gebruiken we graag als broedplaats voor nieuwe ideeën."³⁰ We zien in Leiden verschillende voorbeelden of lopende projecten waarin historische bebouwing wordt benut voor diverse nieuwe functies, zoals wonen, werken, leren en recreëren. Denk bijvoorbeeld aan de Nieuwe Energie, Muziekcentrum De Nobel of de Meelfabriek. Dergelijke projecten geven een nieuwe (economische) gebiedsimpuls. Een inspirerende verblijfsomgeving (waarin oud en nieuw verbonden) vormt bovendien een belangrijke aantrekkingskracht, onder meer voor de creatieve industrie.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

Leiden wil gebruik en herbestemming van historische bebouwing stimuleren en daarmee bijdragen aan de vitaliteit van de stad. Om dit te bereiken kijken we onder meer naar:

- Vraagstukken herbestemming
- Onderzoek en spirit of place
- Handreiking in herontwikkeling

In herbestemmingsvraagstukken gaan we uit van de volgende leidende principes.

- We juichen herbestemming toe als **de** opgave van deze tijd.
- We stimuleren diversiteit in aanpak van de historische bebouwing met **maatwerk** en '**leesbaarheid**' van de bebouwing als uitgangspunt.
- De **spirit of place** behouden en benutten om daarmee juist de diversiteit in de stad en een interessante woon-, werk- en verblijfsomgeving te creëren.
- Bij ingrijpende wijzigingen is de kwaliteit van het nieuwe een belangrijk criterium. Daarbij benutten we vakmanschap.
- Ingrepen bij herbestemming zijn – in afstemming met de overige leidende principes – voorstelbaar als daarmee toekomstwaarde voor het gebouw wordt gecreëerd en ook de ingreep zelf toekomstwaarde heeft.

Vraagstukken herbestemming

Kennis is volop aanwezig in de stad, zoals in ambitie 1 al beschreven. Hoe kunnen we deze kennis met elkaar benutten in de vraagstukken van herbestemming? We vragen de stad hierin mee te denken. Het vinden van de juiste gebruiker voor het juiste gebouw, en omgekeerd, is cruciaal voor het uitvoeren van een succesvol herbestemmingsbeleid. We gaan onderzoeken of de gemeente en stadspartners daarbij een verdere stimulerende rol kunnen spelen.

³⁰ Ontwikkelingsvisie 2030, Leiden, Stad van Ontdekkingen, p.9

In de Cultuurnota is tevens opgenomen dat we bij herbestemming van monumenten nadrukkelijk bekijken of een passende culturele functie mogelijk is. Verder willen we ook het tijdelijk gebruik van leegstaande historische bebouwing stimuleren als overbrugging naar een toekomstbestendige functie. We verkennen de mogelijkheden.

Provinciaal beleid, enkele voorbeelden uit het land:

De Erfgoedfabriek Brabant zet in op: herontwikkeling van leegstaande historische bebouwing, vraag en aanbod stimuleren, kennis ontwikkelen, jongeren betrekken (job-house) en visuele middelen. Provincie Zuid Holland zet in op herbestemming binnen de Erfgoedlijnen; agenderen, draagvlak vergroten, inspireren, bemiddelen en kennis delen.

Onderzoek en spirit of place

Onontbeerlijk voor een duurzame aanpak van herbestemming is een goede analyse van het bestaande gebouw. Daarin wordt het hoe en waarom van het gebouw omschreven en de cultuurhistorische waardering opgesteld. Een goede analyse is nodig om grip te krijgen op wat het gebouw bijzonder maakt; wat is de essentiële karakteristiek (spirit of place) van het gebouw? Als deze als uitgangspunt wordt genomen dan is er een goede basis voor de kwaliteit en de toekomstbestendigheid van de herbestemming.

Handreiking in herontwikkeling

Erfgoed Leiden ontwikkelt, in samenwerking met de afdeling vastgoed, een systeem waarin cultuurhistorische waardering en ontwikkelmogelijkheden van historische gebouwen helder en bondig worden geduid. Deze handreiking voor het verbouwen en herbestemmen van historische gebouwen wordt nu toegepast bij de herontwikkeling van gemeentelijk vastgoed. We gaan kijken hoe we dit systeem ook kunnen benutten voor particuliere eigenaren en architecten. Bij herbestemming van jongere bouwkunst is de benadering van de 'klassieke' restauratie

niet altijd bruikbaar. Om deze gebouwen een nieuwe toekomst te geven is vaak transformatie nodig. Met behulp van een goede waardestelling kan een gebouw grote veranderingen ondergaan met behoud van datgene dat het gebouw voor toekomstige generaties bijzonder maakt. In de handreiking is een grote diversiteit aan benaderingswijzen opgenomen zodat per gebouw maatwerk geleverd kan worden. Dit geldt dus ook voor bijzondere gebouwen zoals kerken, molens, monumenten van bedrijf en techniek, gebouwen uit de wederopbouwperiode etc.

Achtergrond herbestemmingsvraagstukken

Veel oudere monumenten hebben een lange geschiedenis van hergebruik, aanpassingen en het combineren van functies. Bij het wegvallen van een (deel)functie, wordt aanpassing en functieverandering veelal als een logische volgende stap gezien. Gebouwen uit de 20^e eeuw zijn echter vaak monofunctioneel gebouwd. Bij het vervallen van de functie of verandering van functie-eisen komt het gebouw leeg te staan. Tot voor enkele jaren was sloop de automatisch verkozen oplossing, vaak gevolgd door weer monofunctionele nieuwbouw. Dit leidt tot een steeds snellere cirkel van steeds snellere sloop en nieuwbouw.

Gevolg is het verdwijnen van een belangrijk deel van de zichtbare geschiedenis van de stad, het creëren van nieuwe problemen voor de toekomst en verspilling van grondstoffen. Zo staat het Leids erfgoed uit de periode van de Wederopbouw (1945-1968) onder grote druk, maar ook de gebouwen uit de decennia daarna verdwijnen in hoog tempo.

Aanpassing van bestaande gebouwen aan nieuwe functies op een flexibele manier is een duurzame manier van omgaan met de gebouwde omgeving. Als dit goed gebeurt, blijft het mogelijk om bestaande gebouwen met beperkte ingrepen aan te passen aan steeds veranderende gebruikseisen. Veel oudere monumenten zijn daarvan het tastbare bewijs.

7	Activiteiten om doel 7 te realiseren	Door
7.1	Toepassen leidende principes voor herbestemming, zoals maatwerk, 'leesbaarheid', behoud spirit of place, kwaliteit, vakmanschap en toekomstwaarde. Cultuurhistorisch advies maakt deel uit van de ontwikkeling van de stad, vanuit de geformuleerde leidende principes.	Gemeente, Erfgoed Leiden
7.2	Stimuleren herbestemming door onder meer uitwerken vraagstukken herbestemming, verkennen mogelijkheden verdere verbinding vraag en aanbod, inzetten kennis en inspiratie uit de stad.	Gemeente en stadspartners
7.3	Verkennen planologische mogelijkheden, stimuleren gebruik en herbestemming van historisch waardevolle gebouwen.	Gemeente
7.4	Bij leegstand van historische gebouwen (niet alleen monumenten) altijd verkennen van de mogelijkheden van herbestemming.	Eigenaar
7.5	Bij herontwikkeling altijd eerst een cultuurhistorische waardestelling van de historische bebouwing, niet alleen van de aangewezen monumenten.	Eigenaar
7.6	Toepassen (en verder ontwikkelen) recent ontwikkelde handreiking in herontwikkeling.	Erfgoed Leiden, gemeente

4.7 Doel 8 – Leiden zorgt voor toekomstbestendige monumenten en historische elementen

Waarom dit doel?

Dit doel richt zich op het blijvend functioneren van de historische bebouwing in Leiden. Leiden heeft ruim 2800 monumenten in de stad, zowel rijksmonumenten als gemeentelijke monumenten. Een grote rijkdom die zorgt voor een aantrekkelijke stad om in te wonen, werken en recreëren. De stad en de samenleving is continu aan verandering onderhevig. Dit werkt door in het gebruik van onze monumenten, zoals we ook hebben gezien in doel 7 over herbestemming. Bij toekomstbestendig denken we naast herbestemming aan instandhouding (onderhoud en restauratie) maar ook aan eigentijdse bruikbaarheid, functionaliteit en duurzaamheid. In het bijzonder ook van de vele woonhuismonumenten in Leiden.

Hoe gaan de dit doel bereiken?

- Instandhouding, onderhoud en restauratie
- Eigentijdse bruikbaarheid, functionaliteit en duurzaamheid

We gaan daarbij uit van de volgende leidende principes:

- We streven ernaar het fysieke erfgoed in een betere staat over te dragen aan volgende generaties.
- De gemeente geeft daarbij het goede voorbeeld.
- Gebruik is noodzakelijk voor de instandhouding van de historische stad en haar gebouwen.
- We stimuleren maatwerk en innovatie door bij aanpassingen 'aan deze tijd' goed te letten op het behoud van bestaande kwaliteit.
- Energiebesparende maatregelen mogen niet tot verminderde duurzaamheid van monumenten en historische bebouwing leiden in de oorspronkelijke zin van het woord: de geschiktheid om lang te bestaan.
- We hanteren de door de Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg (ERM) beheerde kwaliteitsrichtlijnen.
- De stad is altijd in ontwikkeling en dus een levende, veranderende stad. Monumenten maken deel uit van die dynamische stad.

Uit de Ontwikkelingsvisie Leiden:

“Het historische karakter van de binnenstad is een belangrijke ontwikkelkracht van Leiden, naast de traditie van onderwijs, ontdekkingen, verbeeldingskracht en innovatie. Het erfgoed dat ons dat heeft opgeleverd laten we graag zien. Nieuwe initiatieven geven we daarom graag een plek in deze historische omgeving, op een innovatieve manier.[...] Zo blijven inspanningen en rijkdommen uit het verleden bijdragen aan een aantrekkelijke en innoverende stad voor vandaag en morgen.”³¹

Toekomst door instandhouding, onderhoud en restauratie

Uiteraard blijft instandhouding door onderhoud en restauratie een belangrijk aandachtspunt. We dragen – met elkaar – het erfgoed in goede staat over aan volgende generaties. Erfgoedbeleid is niet geheel autonoom. Eigenaren en gemeente hebben wettelijke verplichtingen ten aanzien van de instandhouding van erfgoed.

Eigenaren van monumenten

Leiden telt ruim 2400 eigenaren van monumenten, waaronder vele particuliere woonhuiseigenaren en een aantal grote monumenteneigenaren. In de afgelopen decennia is veel van het Leidse erfgoed gerestaureerd, met budget uit de periode van de

stadsvernieuwing. Al met al verkeert het wettelijk beschermde erfgoed in redelijke staat. Een subsidie-regeling voor de restauratie van gemeentelijke monumenten heeft Leiden niet meer. Wel is enkele jaren geleden de reeds eerder genoemde Subsidie-regeling Historisch Stadsbeeld in het leven geroepen, voor het herstel van historische winkelpuien, kleuren op gevels, monumentale objecten in de openbare ruimte en gevelreclame. Voor eigenaren van rijksmonumenten bestaan landelijke en provinciale regelingen. Restauratiebudgetten van het Rijk zijn gedecentraliseerd naar de Provincie. Deze middelen worden ingezet zowel binnen als buiten de provinciale Erfgoedlijnen, zoals De Trekvaarten. De gemeente brengt onder meer de belangrijke restauratie van Museum De Lakenhal in. Aangezien middelen voor instandhouding, restauratie en ontwikkeling – ook voor derden – in de komende jaren continu aandacht vragen zet Leiden in op een actieve agenda en overleg met partners zoals Rijk, provincie, Europese partners en anderen. De beherende instellingen van monumenten hebben het in deze tijden niet gemakkelijk. We zien dat er in de praktijk nieuwe vormen van samenwerking ontstaan, bijvoorbeeld door hergroepering, samenwerking en fusie. Dit juichen we toe. Dit kan immers het professioneel beheer en de benodigde exploitatie van monumenten verbeteren.

Museum De Lakenhal

³¹ Ontwikkelingsvisie 2030, Leiden, Stad van Ontdekkingen, p.9

Bedrijfsschoorstenen

Leiden heeft nog enkele bedrijfsschoorstenen. Vroeger stond heel Leiden er mee vol, maar inmiddels zijn er nog slechts enkelen over. We willen hier zuinig op zijn, niet alleen in behoud, maar ook in behoud van de zichtbaarheid van de schoorstenen. De schoorstenen staan voor een belangrijk deel van de Leidse geschiedenis en zijn – net als molens – van belang voor de beeldkwaliteit. De toekomst van deze schoorstenen vergt speciale aandacht en inspanning, zowel qua functie als qua middelen voor restauratie en instandhouding als qua zichtbaarheid.

Restauratiekwaliteit

De gemeente heeft een taak als toezichthouder om de kwaliteit van werkzaamheden aan monumenten te bewaken. De Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg heeft in nauwe samenwerking met de Federatie Grote Monumentengemeenten en de gemeente Leiden een website³² ontwikkeld met informatie voor betrokken partijen zoals eigenaren en bedrijven. De gemeente gaat in haar toezichthoudende taken uit van de door de stichting ERM gehanteerde kwaliteitsrichtlijnen, handreikingen en criteria.

Onderzoek

Een bouwhistorische en archeologische waardestelling en onderzoek maakt vast onderdeel uit van de ruimtelijke ontwikkeling in de stad. Dit komt voort uit wet- en regelgeving zoals de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht en de nieuwe omgevingswet.

Gemeente als eigenaar

Ook de gemeente is eigenaar van een aantal monumenten en historische elementen in de openbare ruimte. Het vastgoedbeleid van de gemeente wordt aan de hand van het Beleidskader Vastgoed verder vorm gegeven. Daarbij is het streven niet om monumenten altijd in gemeentelijk eigendom te behouden, maar wel om – met het oog op de

verschillende erfgoedwaarden - de monumentale kwaliteiten te behouden voor de stad. Dat kan ook met andere eigenaren, zeker als een toekomstbestendige herbestemming kan worden gevonden. Momenteel wordt gekeken of de molens thans in eigendom bij de gemeente (met uitzondering van De Valk) kunnen worden ondergebracht bij een particuliere stichting die tot doel heeft de molens te beheren, onderhouden en waar mogelijk te exploiteren. Deze 'verkoop' heeft tot doel dat het beheer en onderhoud wordt uitgevoerd door een organisatie die daarvoor de juiste kennis en ervaring in huis heeft of kan halen en meer betrokken is bij het behoud van de molens.

Er is geen duidelijk en vastgesteld standpunt over het in eigendom behouden van monumenten. Maar de ongeschreven regel is wel dat monumenten zoals de Burcht, stadspoorten, Stadhuis, Lakenhal, Stadschouwburg, Stadsgehoorzaal en de Waag de parels zijn in de unieke vastgoedportefeuille van de gemeente.

Naast monumenten die via een exploitatie economisch en functioneel nut hebben, beschikt de gemeente ook over een aantal objecten in de openbare ruimte die onmiskenbaar bijdragen aan de omgevingskwaliteit en het stadsbeeld en daarmee dus ook waarde en (indirect) rendement opleveren. Het betreft elementen zoals De Burcht, De Doelenpoort, Visfontein, Gijselaarsbank en

Herstel hekwerk van de Burcht

³² <http://www.stichtingerm.nl>

anderen. Voor de monumentale objecten in de vastgoedportefeuille is opdracht gegeven om beheerplannen voor groot onderhoud en eventueel noodzakelijke restauratieachterstanden op te stellen. Eind 2013 zijn deze Meerjarenonderhoudsprogramma's opgesteld en voor 2014 wordt een onderhoudsvoorziening Monumenten ingericht. Hiervoor moet dus nog de benodigde middelen worden geregeld.

Toekomst door eigentijdse bruikbaarheid, functionaliteit en duurzaamheid

Aan oude gebouwen worden moderne eisen gesteld. Niet alleen met betrekking tot comfort, wat zich in de praktijk vertaalt in isolerend glas, airconditioning en centrale verwarming, maar ook met betrekking tot de elektrische installatie en communicatietechnologie. Het wonen wordt steeds technischer en onze woning een 'verblijfsmachine'. Net als een computer hebben ook woon- en werkgebouwen steeds opnieuw een 'update' nodig om toekomstbestendig te blijven, en het tempo waarin deze aanpassingen elkaar opvolgen versnelt. Hoe doen we dat met behoud van de bestaande kwaliteit van de historische bebouwing? Hoe verbinden we bestaande kwaliteit met innovatieve maatregelen? Hoe benutten we kennis uit de stad en samenleving?

Duurzame monumenten in de brede zin van het woord

Als tegenwoordig het woord duurzaam gebruikt wordt, dan wordt doorgaans energieduurzaam bedoeld: een minimaal energieverbruik. Hoewel landelijk slechts minder dan 1% van de totale gebouwenvoorraad beschermd is als rijksmonument lijkt het redelijk om op het gebied van energiebesparing ook een bijdrage van de monumenten te vragen. Immers: de voortschrijdende klimaatwijziging kan ook leiden tot schade aan erfgoed. Voorwaarde voor energiebesparing in monumenten zou moeten zijn dat die bijdrage niet ten koste gaat van de monumentale waarde. Vaak zijn de doelen van het duurzaamheids- en erfgoed-

beleid met elkaar in overeenstemming te brengen, maar dat vereist *maatwerk* en innovatie. Risicovol zijn het zondermeer opleggen van een energieprestatie (in een label) en het toepassen van het standaardinstrumentarium van de duurzaamheidssector, zonder te kijken naar de mogelijkheden die het gebouw biedt.

Een voorbeeld: monumenten zijn per definitie 'thermisch lek' omdat hun bouwsysteem nooit gericht is geweest op energiebesparing. Dat betekent dat er altijd punten in de constructie zijn waar condensatie kan optreden nadat er later isolatie is aangebracht. Onjuist aangebrachte isolatie kan binnen korte tijd leiden tot aanzienlijke schade aan eeuwenoude houtconstructies door houtrot, waarmee de duurzaamheid van het monument in de oorspronkelijke zin van het woord, de geschiktheid om lang te bestaan, wordt ondermijnd en er opnieuw een beroep moet worden gedaan op schaarse grondstoffen bij het herstel.

Innovatie

Naast technische schade kunnen duurzaamheidsinitiatieven ook leiden tot esthetische schade aan oude gebouwen en historische stadsgezichten. Een voorbeeld: standaard isolerend HR++ glas is al snel een factor zes dikker dan historisch enkelglas. Vervanging van dit enkelglas zou daarom leiden tot vervanging van de historische ramen, die bovendien door het gewicht en de dikte van het nieuwe glas een heel ander aanzicht zouden krijgen. Dat doet meestal sterk afbreuk aan het aanzicht van een monument. Inmiddels zijn er speciaal voor historische gebouwen hele dunne isolerende beglazingen ontwikkeld met een redelijk tot goed rendement die wel in historische ramen passen. Doordat er strenge eisen gesteld worden aan isolerende beglazing in monumenten is er dus inmiddels een nieuw, innovatief product ontwikkeld dat wel passend is. Ook in de zonnepanelenindustrie wordt er volop geïnnoveerd.

Maatwerk

Het uitgangspunt van de gemeente bij duurzaamheidsinitiatieven in monumenten of het beschermde stadsgezicht is maatwerk. Dat stimuleert innovatie. Anderzijds maakt innovatie steeds vaker (maatwerk)aanpassingen mogelijk. Om meer inzicht te bieden in de mogelijkheden tot energiebesparing en –opwekking heeft Erfgoed Leiden richtlijnen voor zonne-energie bij monumenten en in de beschermde gezichten in voorbereiding, en een handreiking voor isolerend glas in historische vensters, gebaseerd op de eerder genoemde handreiking ontwikkelingsmogelijkheden (onder doel 7).

In de actuele ontwikkeling van duurzaamheidsbeleid wordt de mogelijkheid van een tijdelijke projectleider duurzame monumentenzorg meegenomen. Mocht dit voorstel aangenomen worden, dan zal door Erfgoed Leiden in 2014 en '15 maatwerkadvies over energiebesparing in monumenten worden gegeven. Voor de energiebesparende maatregelen is dan tevens een financiële regeling van kracht.

Lessen uit het verleden: luiken

Metingen hebben aangetoond dat vensters met enkelglas en gesloten luiken een vergelijkbare isolatiewaarde hebben als dubbel glas. Een 'ouderwets' bouwdeel als een binnen- of buitenluik heeft daarmee relevantie voor een actuele ontwikkeling: de zoektocht naar passende energiebesparende maatregelen. Als alternatief voor detonerende zonwering in het beschermde gezicht en als middel om de koel-last te verminderen en daarmee eventuele airconditioning te voorkomen zijn luiken ook interessant. Luiken waren vroeger niet zelden een integraal onderdeel van de architectuur. Vaak zijn de 'duimen', de pennen waaraan de luiken waren opgehangen, nog aanwezig in de kozijnen. Reconstructie van historische luiken kan het historisch stadsbeeld versterken. Vanwege de verschillende voordelen die reconstructie van historische luiken met zich meebrengt, zal de gemeente met Erfgoed Leiden onderzoeken of het mogelijk is om net als bij de winkelpuien en de historische kleuren reconstructie te stimuleren door onderzoek en door een bijdrage uit de SHS of de middelen voor energieduurzaamheid.

Functionaliteit molens

Molens zijn bijzonder. Het zijn gebouwen, maar vooral ook... machines. Leiden telt 9 traditionele windmolens³³, waarvan 8 rijksmonumenten. Leiden is met al deze molens met recht een molenstad! De Leidse molens zijn bijzonder; in functie, constructie en uiterlijke kenmerken. Om ook in de toekomst van de molens te genieten is het van belang dat de molenbiotoop wordt nageleefd. Een molenbiotoop is een vrije ruimte rondom de molen waardoor deze wind vangt en zijn functie kan uitoefenen. Dit is niet alleen van belang voor de beleving, maar ook voor de instandhouding. Zo is een stilstaande molen veel gevoeliger voor houtaantasters. De ontwikkeling van integraal beleid molenbiotopen is van belang,

met name in relatie tot ruimtelijke ontwikkelingen. Voor de functionaliteit is uiteraard ook de vak-kennis van dit oude ambacht van belang, evenals – afhankelijk van het type molen – zaken zoals polderwater en aanvoer van bomen.

Molen de Valk

8	Activiteiten om doel 8 te realiseren	Door
8.1	Toepassen leidende principes voor toekomstbestendige monumenten en historische elementen, zoals goede overdracht aan volgende generaties, goede voorbeeld door gemeente, gebruik is noodzakelijk voor behoud, maatwerk, innovatie en behoud kwaliteit, duurzame historische bebouwing, kwaliteitsrichtlijnen bij toezicht, dynamische stad inclusief monumenten.	Gemeente, Erfgoed Leiden, eigenaren
8.2	Toezicht en handhaving monumenten maakt deel uit van het jaarlijkse handavingsprogramma van de gemeente en draagt bij aan de omgevingskwaliteit.	Gemeente
8.3	Actieve agenda en overleg met partners zoals Rijk, provincie, Europese fondsen etc. , met het oog op middelen – ook voor derden -ten behoeve van instandhouding, restauratie en ontwikkeling. Tevens verbinding van doelstellingen met de provincie op het gebied van onderwijs (vakmanschap) en werkgelegenheid.	Gemeente, PZH, RCE
8.4	Verkennen mogelijkheden (qua functie en middelen voor restauratie en instandhouding) van specifieke monumenten zoals bedrijfsschoorstenen.	Gemeente, Erfgoed Leiden, eigenaren
8.5	Verkennen mogelijkheden overdracht molens ten behoeve van een goede toekomst.	Gemeente, partners
8.6	Ontwikkeling integraal beleid molenbiotopen.	Gemeente, partners
8.7	Op orde brengen van de onderhoudsvoorziening voor het gemeentelijk eigendom (monumenten en historische elementen).	Gemeente
8.8	Ontwikkelen richtlijnen voor zonne-energie monumenten en beschermde stadsgezichten en een handreiking voor isolerend glas n historische vensters.	Erfgoed Leiden, gemeente
8.9	Maatwerkadvies over energiebesparing in monument, afhankelijk van besluitvorming in het kader van duurzaamheidsbeleid.	Gemeente, Erfgoed Leiden
8.10	Onderzoek mogelijkheden stimulerende maatregelen reconstructie luiken in het stadsbeeld.	Gemeente, Erfgoed Leiden

³³ 2 houtzaagmolens: De Herder en De Heesterboom, 5 poldermolens: Stadsmolen, Maredijkmolen, Kikkermolen, Stevenshofjesmolen en Rodenburgermolen, 2 korenmolens: De Valk en De Put

5. STAD ALS BELEVING

5.1 Betrokkenheid en belevingseconomie

Maar liefst driekwart van de Leidenaren heeft belangstelling voor de Leidse geschiedenis, zo blijkt uit onze Stadsenquête. Dat leidt ertoe dat heel veel vrijwilligers bijdragen aan het erfgoed van onze stad, zowel in de kennisontwikkeling, als in het bewaken van de kwaliteit en het karakter van de historische (fysieke) stad, als in het vertellen van de verhalen in verschillende vormen. En natuurlijk genieten zij ook zelf van het vele erfgoed en maken daarbij gebruik van de vele bronnen. De meeste vrijwilligers zijn aangesloten of betrokken bij één van de vele erfgoedorganisaties of -verenigingen, van de Historische Vereniging Oud Leiden tot de Stichting Open Monumentendagen. In de Leidse Erfgoedkoepel (zie kader) is een groot aantal organisaties verenigd, met als missie: “het leveren van betekenisvolle, inhoudelijk rijke en creatieve vrijwilligersbijdragen door de burgers van de stad om zo de stad mooier, boeiender, aantrekkelijker en spannender te maken”. We waarderen de betrokkenheid en maatschappelijke bijdrage van alle organisaties, vrijwilligers en bewoners. Deze betrokken Leidenaren zetten zich in voor het erfgoed van Leiden en zijn daarmee de ambassadeurs van de stad.

Bezoekers

Het erfgoed in en van Leiden levert een belangrijke bijdrage aan het streven van de stad om meer bezoekers te trekken, die meer besteden en die hun bezoek hoger waarderen. De Leidse ontwikkelingsvisie zegt het als volgt: ‘Iedereen verdient het onze schatten te ontdekken...De stad is een visitekaartje voor bezoekers uit de regio, cultuurliefhebbers uit heel Nederland en voor toeristen uit binnen- of buitenland.[...] In 2030 is Leiden vermaard om het historische cultuuraanbod en de innovatieve cultuur in de stad. Dat draagt bij aan de ‘belevingseconomie’ van de binnenstad; een plek waar je graag naar toe gaat”.³⁴ Zowel vrijwilligers als professionals dragen daar aan bij. De grote mate van betrokkenheid, de grote mate van erf-

Rondleiding op de Burcht

goedkennis en creativiteit in de stad: dit alles versterkt een prettig woon-, werk- en verblijfsklimaat. Leiden wil graag ruim baan geven aan (innoverende) initiatieven die bijdragen aan het beleefbaar maken van het rijke erfgoed in de stad, voor en door bewoners en bezoekers.

Actief met erfgoed

De Erfgoedkoepel is een samenwerkingsorgaan van: 3 October Vereeniging Leiden, Historische Vereniging Oud Leiden, Vrienden van de Lakenhal, Stichting Open Monumentendagen Leiden, Stichting Industrieel Erfgoed Leiden, Archeologische Werkgemeenschap afdeling Rijnstreek, Waterambacht Leiden, Rijnlands Architectuur Platform, Nederlands Genealogische Vereniging afdeling Rijnland, Vereniging Jan van Hout, Stichting Stadslab Leiden, Stichting Diogenes. Naast de leden van de Erfgoedkoepel kennen we nog vele andere organisaties, zoals de Vereniging van Vrienden van de Leidse Hout, Stichting Mooi Matilo (in ontwikkeling), Vereniging tot behoud en bescherming Kooipark, Buurtmuseum Leiden Noord, Stichting Historische Haven Leiden en ongetwijfeld nog veel meer. We denken ook aan het Gilde Leiden, waar vrijwilligers stadswandelingen verzorgen voor bezoekers. En niet te vergeten een groot aantal actieve buurt- en wijkverenigingen, die zich inzetten voor de geschiedenis van hun eigen leefomgeving.

³⁴ Uit: Toekomstvisie Leiden 2030

5.2 De stad aan het woord vanuit SWOT

Enkele aandachtspunten komen – naast alles wat in voorgaande hoofdstukken al is genoemd - steeds weer terug in de gesprekken en de SWOT die met de stad is opgesteld: We hebben als stad en partners heel veel en bovendien een bijzondere mix van erfgoed (materieel en immaterieel) in de stad, met veel op loopafstand (sterkte). Maar we laten dit nog niet genoeg zien in de stad (zwakte) en kunnen dit nog veel meer uitdragen (kans). En ook: Zorg dat er nog meer te beleven valt met meer samenhang en creativiteit. Concurrentie in de vrijetijdssector en in de citymarketing vormen immers bedreigingen. We moeten bovenal niet vergeten om daarbij de vele verhalen van Leiden (en immaterieel erfgoed) nog veel meer te benutten; inventief, creatief, modern. Voor oud en jong. En daarin meer samen te werken, zowel binnen als buiten de erfgoedsector (kansen). De fysieke stad vormt bovendien een prachtig decor (al is ook voor de beleving leegstand een bedreiging). Op diverse locaties met historische identiteit is verbinding met zowel oude als nieuwe verhalen mogelijk is. Als sterkte van Leiden wordt ook genoemd de Open Monumentendagen, de museumweekenden en stadswandelingen.

Archeologisch Park Matilo met Romeinse wachttorens

En niet te vergeten de vele vrijwilligers – participatie van bewoners - die zich daarvoor inzetten. Benut deze kracht.

Vanuit de inbreng van de stad, waarin we met elkaar mogelijkheden zien om het vele erfgoed nog meer te laten zien, met aandacht voor immaterieel erfgoed en werelderfgoed, met verbindingen met locaties, onderwijs, ondernemerschap (en creatieve industrie), formuleren we voor de stad als beleving de volgende ambitie:

Leiden bruist van erfgoedbeleving voor en door bewoners en bezoekers.

Verbinding met ambitie I en II

De basis voor deze ambitie is eigenlijk al gelegd in ambitie I en II. Alle kennis over het rijke verleden, onderzoek, vakmanschap en de aanwezige historische omgevingskwaliteit: dit alles is natuurlijk nauw verbonden met de erfgoedbeleving. Een mooi voorbeeld is het archeologisch park Matilo. Het Romeinse verleden is vanuit kennis, archeologisch onderzoek en het nog aanwezige bodemarchief meegenomen in een vakkundig en inspirerend parkontwerp. De bezoeker (waaronder ook bewoners, jeugd) kan hier op allerlei manieren recreëren en tegelijkertijd opnieuw kennis maken met de Romeinen.

5.3 Doel 9 – Leiden maakt erfgoed beleefbaar voor en door bewoners en bezoekers

Waarom dit doel?

Bewoners en bezoekers genieten van het vele erfgoed van Leiden. Dit draagt bij aan de bezoekerseconomie, aan de binding met de leefomgeving, aan een bruisende en levendige stad. Erfgoed versterkt de levendigheid en identiteit van de stad. Daarbij vormt de grote betrokkenheid van Leidenaren bij de stadsgeschiedenis een belangrijke kracht van de stad. De vele betrokken bewoners en vrijwilligers zijn onze ambassadeurs!

Hoe gaan we dit doel bereiken?

- De verhalen vertellen, groot en klein
- Verborgten verhalen zichtbaar maken
- Erfgoed in de musea
- Verbinden internationaal
- Vergroten publieksbereik werelderfgoed
- Immaterieel erfgoed beleven
- Aandacht voor levend erfgoed
- Openstellen monumenten

De verhalen vertellen, groot en klein

In de Historische Canon van Leiden³⁵ wordt de Leidse geschiedenis verteld aan de hand van 35 vensters. Deze vensters kunnen we benutten als kapstok voor de vele verhalen van Leiden. Want dat die verhalen verteld moeten worden bleek wel uit de voorbereiding van deze Erfgoednota met de stad. We zijn trots op alle verhalen én op de beroemde zonen en dochters van Leiden. Met elkaar vertellen we de verhalen en kunnen daarin ook samenwerking creëren, bijvoorbeeld in tentoonstellingen, vieringen of themajaren. Als erfgoedstad van ontdekkingen past de veelheid van verhalen, groot en klein, stad of buurt, bij Leiden. Ook op locatie in de stad (ambitie II), want juist daar wordt het verleden zichtbaar. Wij waarderen de vele initiatieven in de stad om de verhalen van Leiden te vertellen, zoals de initiatieven van het Gilde, historische verenigingen, wijkverenigingen, buurtmusea, verzamelaars en theatermakers.

De gemeentelijke instelling Erfgoed Leiden biedt een platform als verhalenverteller van onze stadsgeschiedenis, zoals ook opgenomen in de Cultuurnota. Erfgoed Leiden brengt kennis en onderzoek van iedereen samen, waardoor juist hier synthese ontstaat over onze stadsgeschiedenis. Daarbij hebben we ook aandacht voor de binding met de regio en de geschiedenis van Leiden en Ommelanden. Ook BplusC levert een bijdrage aan de beleving en toegankelijkheid van het erfgoed: onder meer door erfgoedcursussen en het historisch informatiepunt (samen met Erfgoed Leiden). Daarnaast draagt BplusC bij aan het ver-

groten van het publieksbereik ten aanzien van de erfgoedlijnen De trekvaarten en Limes.

Leiden kent allerlei verhaallijnen, waarvan we er hier enkele noemen:

Lakenindustrie, Leidens Ontzet, academische geschiedenis, binding tussen Stad en Ommeland, marktstad en Leidse producten, maritieme geschiedenis, molenstad, Hollandse stad, hofjesstad, industriestad, geboortestad van Rembrandt, Romeinen in Leiden, immigratiegeschiedenis, Von Siebold, Pilgrim Fathers, Boerhaave en nog veel meer.

Verborgten verhalen zichtbaar maken

In de historische stad liggen allerlei verborgen verhalen. Achter gevels en onder onze voeten. Ook deze verhalen willen we ontsluiten en zichtbaar maken in het straatbeeld. Zo hebben we in ambitie II opgenomen dat we deze doorkijkjes naar het verleden zichtbaar willen maken. Bouwgeheimen en bodemschatten leven in de stad; hier is erg veel belangstelling voor en draagt bij aan de belevingseconomie.

Erfgoed in de musea

De Leidse musea laten ieder op eigen wijze de vele bezoekers – jong en oud – van het erfgoed genieten. Wij waarderen al deze grote inspanningen, die van Leiden een aantrekkelijke museumstad maken. Museum De Lakenhal is voornemens om in de komende jaren ook de Leidse geschiedenis als laken- en textielstad weer nieuw leven in te blazen. Onder

Afb. Isaac Claesz. van Swanenburg, *Het spinnen, het scheren van de ketting, en het weven*, 1594-1596 olieverf op paneel, Coll. Museum De Lakenhal, Leiden, inv.nr. S 421

³⁵ <http://www.deleidsecanon.nl>; de vensters kunnen ook worden benut voor het onderwijs

meer komt dit tot uiting in de nieuwe collectieopstelling na de restauratie, waarin ruimte voor zeven eeuwen laken- en textielgeschiedenis in Leiden. Natuurlijk draagt ook de restauratie van rijksmonument de 'Laecken-Halle'(1641) bij aan de ambitie om het Leidse laken weer tot een begrip te maken.

Verbinden internationaal

Sommige verhalen, iconen of collecties zorgen voor een binding van Leiden met landen en partners ver over de grens. Deze binding willen we graag versterken, zoals ook aangegeven in ambitie I. Dit versterkt de betekenis en aantrekkingskracht van Leiden voor connecties uit het buitenland, zoals bezoekers, bedrijven, studenten en expats. Denk bijvoorbeeld aan de relatie tussen Von Siebold en Nagasaki, de pilgrimfathers en de Verenigde Staten, relaties vanuit Leiden Global met Korea, Taiwan, Japan en Indonesië, of aan de Leids-Afrikaanse verbindingen, te vinden op verschillende locaties in de stad.

Vergroten publieksbereik werelderfgoed Limes

Met de Rijn, Rijksmuseum van Oudheden, het archeologisch rijksmonument Matilo en de verbinding met diverse Romeinse locaties in de regio, vormt Leiden één van de zes knooppunten langs de Nederlandse Limes (Romeinse rijksgrens). In de opmars naar de Unesco status van werelderfgoed (Matilo) heeft Leiden - na overleg met partners - bij het Rijk en de provincie Zuid-Holland een aanvraag gedaan voor een stimuleringsbudget om het publieksbereik van de Limes te vergroten. We zetten daarbij in op verschillende sporen met als motto Think global, act local! We willen – samen met en door partners - de toegankelijkheid en beleefbaarheid van de Limes in Leiden en omstreken versterken door:

- een goede recreatieve infrastructuur
- aantrekkelijke programmering
- sterke promotie
- duurzaam verbinden partners en middelen

Immaterieel erfgoed beleven

De viering van het Leidens Ontzet is ongetwijfeld het grootste volksfeest van Nederland boven

de rivieren. De (anno 2013) 127 jaar bestaande 3 Oktober Vereeniging is met 14.000 leden de grootste vereniging van Nederland. De gemeente draagt graag bij aan de organisatie van de festiviteiten rond 3 oktober; de afspraken zijn vastgelegd in een convenant. Naast 3 oktober heeft Leiden nog veel meer immaterieel erfgoed, zowel in de vorm van alle verhalen uit de geschiedenis als bijvoorbeeld in de vorm van de Leidse taal of muziek. We laten ook dit erfgoed graag zien. Zo is Museum De Lakenhal voornemens om bijvoorbeeld een auditour in het Leids te verzorgen.

'In de nacht van 2 op 3 oktober 1574 stort een deel van de verzwakte stadsmuur bij de Koepoort met groot lawaai in. De Spanjaarden, een uitval en het opkomend water vrezend, vluchten in paniek. De bevolking kan het nog niet geloven. Een kleine jongen, Cornelis Joppensz, sluipt naar de Lammen-schans en vindt deze inderdaad verlaten.....
.....Het "wapenfeit" van Leidens Ontzet, waarbij het doorzettingsvermogen van de bevolking en het water de sterkste wapens bleken, was een belangrijke mijlpaal in de strijd om de onafhankelijkheid van de Republiek. Als blijvend monument schonk Prins Willem van Oranje de stad zijn Hogeschool, thans Universiteit, die reeds op 8 februari 1575, vier maanden na het Ontzet, werd ingewijd.'

(bron: website 3 Oktober Vereniging)

Literair erfgoed

Ook literair erfgoed maakt deel uit van het Leidse erfgoed. Leiden heeft immers een rijke geschiedenis als stad van uitgeverijen, boeken en schrijvers. We waarderen initiatieven van de stad die het literair erfgoed onder de aandacht brengen. Hier is ook verbinding met de historische stad op locatie mogelijk.

Levend erfgoed

Aan Leiden en ommelanden is ook de traditie van levend erfgoed verbonden, zoals bijvoorbeeld het koeienras de Blaarkop dat onlosmakelijk verbonden is aan de veehandel en de productie van Leidse kaas (met Leidse sleutels) en boter. Dit verhaal van zuivelproductie en veehandel is nog onderbelicht gebleven; we willen hier graag meer aandacht aan geven. Verschillende plekken in de stad herinneren aan deze (nog altijd actuele) geschiedenis en op locaties zoals in de Oostvlietpolder en op de kinderboerderij (duurzaamheidscentrum) is dit erfgoed nog altijd zichtbaar.

Openstellen monumenten

Ruim 12.000 bezoekers in één weekend, die een reeks van monumenten bezoeken. Dat is de score van de Open Monumentendagen in Leiden. Wie zo vriendelijk is om zijn monument open te stellen – soms ook woonhuizen – kan op één dag wel 5.000 bezoekers over de vloer krijgen. De Stichting Open Monumentendagen zorgt samen met Erfgoed Leiden en vele vrijwilligers voor dit jaarlijkse evenement. Wij willen dit graag continueren. Om het jaar organiseren de molenaars in Leiden de Leidse molendagen. Dan laat Leiden zich zien als een echte Hollandse molenstad, waar de molens draaien en veelal van binnen te bezichtigen zijn. De molenaars zouden graag zien dat er ook een echte fiets- of wandelroute langs de Leidse molens komt, met bijvoorbeeld als vertrekpunt molenmuseum de Valk. We verkennen deze mogelijkheden.

9	Activiteiten om doel 9 te realiseren	Door
9.1	Op aantrekkelijke wijze presenteren van de verhalen en historie van Leiden en Omstreken, samen met de stad en regio, vanuit een integrale benadering van geschiedenis, musea, archief, fysieke stad etc.	Erfgoed Leiden, Museum Museum De lakenhal, Vele partners, allen!
9.2	Onderzoeken waar en hoe (ook met welke middelen) we de geschiedenis op locatie in de stad beter kunnen ontsluiten, met informatievoorziening ter plaatse. Tevens uitvoeren haalbaarheidsonderzoek Route van Leidse Ontdekkingen.	Gemeente, Erfgoed Leiden en partners
9.3	Waar mogelijk en gewenst zichtbare doorkijkjes naar het verleden in de stad creëren; bodemschatten (archeologie) en bouwgeheimen (bouw-historie) op locatie zichtbaar en beleefbaar maken (zie ook bij ambitie II).	Partners, gemeente en Erfgoed Leiden
9.4	De stad vragen om de inspanningen op het gebied van het ontsluiten en vertellen / vertalen van het immaterieel erfgoed van Leiden te continueren (bv. een auditour in de Leidse taal in Museum De Lakenhal). Tevens verkennen van haalbaarheid inventarisatie van het immaterieel erfgoed in Leiden.	Maatschappelijke partners, Museum De Lakenhal, Erfgoed Leiden, Nederlands Centrum voor Volks-cultuur en Immaterieel Erfgoed
9.5	Het Leids Laken weer tot een begrip maken met diverse activiteiten.	Museum De Lakenhal, partners
9.6	Continueren van de succesvolle open monumentendagen (OMD) van Leiden, met de gewaardeerde inspanning van vele vrijwilligers.	Stichting OMD, vrijwilligers en Erfgoed Leiden
9.7	Vergroten van het publieksbereik van de Limes (Romeinse rijksgrens) in Leiden en omstreken indien toekenning stimuleringsbudget Rijk en Provincie (aanvraag middels knooppunten Limes Leiden en omstreken).	Partners, gemeente, Leiden Marketing
9.8	Verkennen mogelijkheden van recreatieve (fiets/wandel)routes langs de Leidse molens en rol van Molenmuseum de Valk of andere partners hierin.	Leidse molenaars, gemeente, Erfgoed Leiden (Molen de Valk), partners
9.9	Aandacht voor het verhaal van zuivelproductie en veehandel, Leiden en Ommelanden, zichtbaar levend erfgoed op locatie zoals de kinderboerderij.	Partners, Gemeente (Duurzaamheidscentrum)

5.4 Doel 10 – Alle Leidenaren tot 18 jaar maken kennis met het brede erfgoed aanbod van de stad

Waarom dit doel?

Erfgoededucatie heeft de samenleving en het onderwijs veel te bieden en is van essentieel belang voor het draagvlak voor erfgoed in de toekomst. We vinden het met elkaar belangrijk dat ook de jongere generatie kennis maakt met erfgoed, vanuit een aantal uitgangspunten (zie kader).

- Leren doen van onderzoek; zelf ontdekken
- Leren zien en begrijpen; anders zie je het erfgoed niet ('ontsluiten')
- Kinderen zijn je ambassadeurs
- Draagvlak voor erfgoed in de toekomst, creëren van betrokkenheid
- Ken je eigen verleden
- Binding / verbinding met de eigen leef-omgeving, ontwikkelen gemeenschapszin
- Overdragen aan volgende generaties
- Raakvlakken met thema's uit het heden; het heden begrijpen door het verleden
- Aansluiten bij de belevingswereld van kinderen; toegankelijk, beleefbaar
- Niet stoffig, maar hip, eigentijds!

Hoe gaan we dit doel bereiken?

- Museum & School
- Diverse projecten erfgoededucatie
- Ambachtelijk onderwijs
- Maatschappelijke stages

Museum & School

Via het programma Museum & School bezoeken basisschoolleerlingen minimaal één keer per schooljaar een Leidse erfgoedinstelling (de musea en Erfgoed Leiden). Zo leren zij in acht jaar tijd niet alleen de musea en hun collecties kennen, maar ontdekken ook wat een museum is en welke taken een museum heeft. Ook Erfgoed Leiden neemt deel aan Museum & School. Zo biedt Erfgoed Leiden het lespakket Naar de stad? aan en het

Erfgoededucatie

bordspel Magt in Leyden, waarmee leerlingen een uitstapje maken naar middeleeuws Leiden. Achter Museum & School ligt ook een bredere doelstelling: het ontwikkelen van cultureel zelfbewustzijn. Cultureel zelfbewustzijn gaat over hoe kinderen de wereld en elkaar waarnemen, over wat ze doen, over hoe ze de wereld betekenis geven en over hoe ze waarde aan dingen hechten. De gemeenten (Leiden en regiogemeenten) dragen financieel bij aan dit programma, evenals het Fonds Cultuurparticipatie. Voor afname is het programma uiteraard afhankelijk van het onderwijs. Het programma wordt momenteel vernieuwd, waardoor het nog meer op de vraag van scholen in kan spelen. Wij zullen Museum & School vragen het aantal deelnemende leerlingen te blijven monitoren, zodat we een goed beeld kunnen krijgen van de uitkomsten van deze vernieuwing.

Diverse projecten erfgoededucatie

Naast het aanbod in Museum & School verband bieden veel partners ook nog andere educatieve projecten aan. Zo heeft BplusC samen met Erfgoed Leiden een interactief lesproduct ontwikkeld (Expeditie Leiden). Door middel van Expeditie Leiden maken leerlingen kennis met de lokale geschiedenis en leren ze informatie uit bronnen te halen en de bruikbaarheid van bronnen vast te stellen. En natuurlijk hebben de Leidse musea een aanbod in tentoonstellingen voor de doelgroep kinderen, met bijbehorende activiteiten. Ook de

grote evenementen van Leiden kennen bijzondere kinderprogramma's, met inzet van vele vrijwilligers. We denken daarbij bijvoorbeeld aan het minikoraal van de 3 oktoberviering of de speciale kinderactiviteiten tijdens de Open Monumentendagen. Ook in het Archeologisch Park Matilo worden regelmatig educatieve evenementen georganiseerd.

Ambachtelijk onderwijs

Het ROC in Leiden biedt ambachtelijk onderwijs aan, op gebied van restauratie en techniek. Om jongeren voor deze vakken te interesseren is zichtbaarheid van belang, met aandacht voor de technische uitdagingen van deze vakken.

Maatschappelijke stages

In 2011 werd Erfgoed Leiden beloond met de Ambassadeursprijs voor maatschappelijke Stage in de erfgoedsector. Hierdoor heeft Erfgoed Leiden de mogelijkheid gekregen scholen en instellingen in de regio en erfgoedinstellingen in het hele land te overtuigen van de toegevoegde waarde van de maatschappelijke stage. Jongeren uit de onderbouw van het middelbaar onderwijs lopen stage bij Erfgoed Leiden en doen zelf iets met erfgoed. Dat varieert van het vullen van een database met historische data tot het interviewen van ouderen en daar een tentoonstelling van maken.

10	Activiteiten om doel 10 te realiseren	Door
10.1	Monitoren van de ontwikkelingen op gebied van Museum & School en waar nodig bijsturen.	Museum & School, gemeente
10.2	Vakmanschap en ambachtelijk onderwijs op het gebied van erfgoed en techniek op locatie zichtbaar en beleefbaar maken. Relatie met 6.2.	ROC, gemeente, maatschappelijke partners
10.3	Continueren maatschappelijke (erfgoed)stages bij Erfgoed Leiden.	Erfgoed Leiden, stadspartners
10.4	Blijven ontwikkelen en aanbieden van kinderprogramma's bij evenementen dankzij inzet vele vrijwilligers.	Stad

5.5 Doel 11 – Leiden benut de historische stad als podium en decor en geeft nieuwe betekenis aan bestaand erfgoed

Waarom dit doel?

De combinatie – in creatieve crossovers – van de historische stad als podium voor cultuur, evenementen, kunst, wetenschap, muziek en nog veel meer, maakt Leiden een aantrekkelijke stad voor bewoners en bezoekers. Juist die combinatie vormt een meervoudig bezoekmotief en maakt van Leiden een levendige stad.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

- Benut de locaties
- Creatieve verbindingen

Muziek in Volkspark de Leidse Hout

Benut de locaties

Inspirerende en verrassende historische locaties zijn volop aanwezig, zoals de historische parken, de grachten en singels, de pleinen, de Burcht of rondom de monumentale kerken. Laten we deze kracht van Leiden benutten! Door de prachtige historische

stad als podium en decor te gebruiken voor diverse culturele uitingen kunnen meer mensen hiervan genieten. Tegelijkertijd maken meer mensen op deze manier kennis met onze rijke geschiedenis. Bijvoorbeeld door een openlucht bioscoopavondje in het nieuwe Archeologisch park Matilo, theater op de Burcht, Cum Laude concerten in de hofjes of concerten in Volkspark de Leidse Hout. De mogelijkheden zijn eindeloos. De komende jaren willen we in het bijzonder aandacht besteden aan de beleefbaarheid van het Archeologisch Park Matilo, zoals opgenomen in doel 9. De stad als podium is ook met diverse activiteiten opgenomen in de Cultuurnota; hier ligt ook een relatie met cultuursubsidie.

Creatieve verbindingen

Door creatieve verbindingen van erfgoed met vakmanschap, ondernemerschap en de creatieve sector kan bovendien nieuwe betekenis worden gegeven aan erfgoed. Zo kunnen nieuwe producten of verhalen worden ontwikkeld, geïnspireerd op het verleden. En kan erfgoed inspiratie zijn voor de cultuursector, de toeristische sector en de belevingseconomie. Zo werkt Erfgoed Leiden bijvoorbeeld samen met theatergezelschappen om historische verhalen te verbinden met actuele maatschappelijke thema's. Dit past ook bij het thema co-creatie onder doel 1.

11	Activiteiten om doel 11 te realiseren	Door
11.1	Gezamenlijk benutten van de historische stad als podium en decor voor initiatieven op het gebied van cultuur, evenementen, kunst, wetenschap, muziek, etc. (Relatie met cultuursubsidie, Cultuurnota)	Allen, gemeente
11.2	Het nieuwe Archeologisch Park Matilo benutten als podium en decor voor diverse initiatieven en activiteiten. Relatie met 9.7	Stichting Mooi Matilo i.o., bewoners, partners
11.3	Creatieve verbindingen aangaan van erfgoed / historische verhalen met actuele thema's en nieuwe verhalen.	Allen, Erfgoed Leiden, gemeente

5.6 Doel 12 – Leiden laat zien wat de stad in huis heeft en zorgt voor goede erfgoedmarketing

Waarom dit doel?

Het erfgoed in en van Leiden levert een belangrijke bijdrage aan het streven van de stad om meer bezoekers te trekken, die meer besteden en die hun bezoek hoger waarderen.

Hoe gaan we dit doel bereiken?

- Marketing, promotie
- Routing
- Motto, Stad van Ontdekkingen

De rijkdom laten zien; marketing!

We hebben heel veel erfgoed op een relatief klein en goed beloopbaar gebied in een unieke combinatie en van grote kwaliteit. Die rijkdom willen

we meer zichtbaar maken, zodat bezoekers weten wat Leiden in huis heeft. Daarbij gaat het in het bijzonder om de zichtbaarheid van al dat erfgoed in de stad – zoals de aanwezigheid van museale collecties - op plekken waar veel potentiële bezoekers zijn. Uitdragen op locatie! We denken bijvoorbeeld aan locaties zoals het station, Schiphol, maar ook parkeergarages. Partners kunnen hierin gezamenlijk optrekken en elkaar versterken. Dit heeft een relatie met doel 1, waarin gezamenlijke visie en strategie centraal staan en waarin ook afspraken kunnen worden gemaakt over gezamenlijke marketing. Wat natuurlijk ook een krachtig instrument is in de promotie van Leiden: Leiden op TV! Zo hebben velen genoten van programma's als De Gouden Eeuw en Verborgen Verleden, waarin niet alleen de stad zelf, maar ook de archieven van Erfgoed Leiden aan bod komen.

Routing voor bezoekers

Voor Leiden als bezoekersstad is het van belang dat bezoekers de weg weten te vinden. We stimuleren bezoekers om van het erfgoed te komen genieten. Daar hoort ook een goede routing bij. We zijn al op de goede weg, maar dit blijft ook in de komende jaren een aandachtspunt.

Stad van Ontdekkingen

Het motto Leiden, Stad van Ontdekkingen, past als geen ander bij Leiden. In alle erfgoedmarketing maken we hier gebruik van; een strik om al het erfgoed.

12	Activiteiten om doel 12 te realiseren	Door
12.1	Verkennen wenselijkheid en mogelijkheid van meer gezamenlijke erfgoedmarketing, met aandacht voor zichtbaarheid op locatie. Relatie met 1.2.	Musea, Universiteit, Leiden Marketing, Erfgoed Leiden, gemeente
12.2	We verkennen mogelijkheden van verbetering van routing voor bezoekers naar het vele erfgoed van Leiden. Relatie met 9.8	Partners, Leiden Marketing, Gemeente e.a.
12.3	We benutten de kracht van het motto - Leiden, Stad van Ontdekkingen - als strik om al het erfgoed.	Allen, Leiden Marketing

PS theater op de begraafplaats Groenesteeg

BIJLAGE 1 SWOT

Sterktes	Kansen
• Breed gedragen stadsvisie Leiden Stad van Ontdekkingen. • Historische binnenstad met bouwhistorische rijkdom, gave binnenstad, binnen de singels, alles op loopafstand, hofjes • Derde monumentenstad van het land; twee grote rijksbeschermden stadsgezichten • Derde museumstad van het land, veel musea met landelijke uitstraling • Veel kennisinstituten met landelijke uitstraling en aan de internationale top • Het academische erfgoed • Sterke verbindingen tussen musea en onderwijs • De rijke Collectie Leiden (alle openbare toegankelijke collecties in Leiden) • De rijke deelcollectie Leidse Geschiedenis • De unieke karakteristiek van verschillende woonwijken • Veel historisch water (en haven) en groene monumenten • Erfgoed Leiden en Omstreken, integrale erfgoedbenadering. • Grote belangstelling onder Leidse bevolking voor de geschiedenis in/van de stad • De kracht van de stad (vrijwilligers, verenigingen, Erfgoedkoepel, Stadslab) • Archeologische rijkdom onder en boven de grond (bv. Matilo, met Limes)	• Technologische ontwikkelingen (social media, digitalisering, crowdsourcing) • Stilvallen nieuwbouw, herwaardering hergebruik biedt kansen voor herbestemming en innovatie • Economische waarde erfgoed stijgt • Mogelijke UNESCO-status Matilo/Limes, Hortus Botanicus en 3 Oktober • Clustervorming • Het benutten van het erfgoedkapitaal in de ontwikkeling van de stad (zoals Singelpark, Aalmarkt, Cultuurkwartier) • Verbinding onderwijs, ondernemerschap en werkgelegenheid en erfgoedsector • Mogelijke vestiging Erfgoedcentrum • Herbestemming biedt voordelen voor duurzaamheid • Delen stad autovrij/autoluw maken • Nieuw museumbestel • Erfgoedvisie provincie (Limes en trekvaarten) • Potentiële doelgroepen ouderen en hoger opgeleiden groeien (landelijk en in Leiden)

Bron: De Tussenstand

Zwaktes	Bedreigingen
• Uitdragen van het aanwezige erfgoed in Leiden: laten zien wat we hebben • Samenwerking, clustering en ketenvorming binnen de erfgoedsector • Samenwerking tussen de erfgoedsector en andere sectoren (ondernemers, onderwijs, creatieve sector) • Bereikbaarheid/infrastructuur/toegankelijkheid rondom erfgoed (incl. parkeren) • Kennisvalorisatie: benutten van de kennis uit de wetenschap in de praktijk (in processen en producten) • Aandacht voor jonge monumenten • Aandacht voor maritiem/varend erfgoed • Aandacht voor immaterieel erfgoed • Geen voorziening voor digital born archief (veel andere gemeenten hebben dat al wel)	• Economische crisis (bv. minder geld voor onderhoud, renovatie en investeringen) • Bezuinigingen bij overheid, m.n. subsidies • (Dreigende) leegstand historische gebouwen (zoals kerken, scholen, molens e.a.) • Langdurige projecten = leegstand = achteruitgang van de bouwkundige staat en aantasting monumentale waarde • Concurrentie in vrijetijdssector • Concurrentie in Citymarketing • Moderne milieueisen aan oude gebouwen • Verkeer(skundige) eisen • Het korte-termijn-denken bij ingrepen erfgoed • Nieuw museumbestel • Vergrijzing

Bron: De Tussenstand

BIJLAGE 2: OVERZICHT INTERACTIEF PROCES

Projectdefinitie

STAP
1

Verkennde gesprekken

Centrale vraag: Hoe benutten we de kansen en kwaliteiten van erfgoed in Leiden, Stad van Ontdekkingen?

Erfgoed 071:

WEEFSELSVERSTERKEND PROCES

STAP
2

Kennismaken en agenda bepalen

Stad uitgenodigd. Breed uitgezet. Op **13 maart** Startbijeenkomst, 150 personen present. Zes presentaties van sleutelfiguren uit de Erfgoedstad. Erfgoed Ontmoet! boekje, ansichtkaarten invullen, input van deelnemers gevraagd. Journalistiek verslag.

STAP
3

Verdiepen en verbinden

24 april Tweede bijeenkomst.

Input uit vorige bijeenkomst samengevat in drie domeinen: De Fysieke stad als lab, Stad van Internationale kennis & collecties, Stad als beleving. SWOT gemaakt en aan deelnemers voorgelegd. Posters met vragen ingevuld in wisselende groepen. Discussies en korte presentaties. Erfgoedcafé met het Erfgoedlied!

STAP
4

Verbeelden en teruggeven aan de stad

26 juni Derde bijeenkomst. Terugkoppeling aan de stad d.m.v. 'De Tussenstand' en presentatie wethouder. Bundeling van alle input. Reacties stad op De Tussenstand. Tips en tops inleveren als aanvullende input. Als dank voor medewerking Theatervoorstelling 'Het Verdriet van Leiden' door PStheater. Mogelijkheid om tot 5 juli nog via e-mail tips of tops mee te geven.

STAP
5

Verwoorden

Alle input uit de stad bundelen in concept-nota: de Erfgoednota van de stad (en niet alleen van de gemeente): Visie, ambities, doelen en acties.

Interactief proces

Website www.leiden.nl/erfgoed071

met alle informatie

E-mailadres erfgoed071@leiden.nl

voor alle vragen en input.

Twitter [@Erfgoed071](https://twitter.com/Erfgoed071)

BIJLAGE 3: RELEVANTE KADERS

- Ontwikkelingsvisie 2030, Leiden, Stad van Ontdekkingen
- Cultuurnota Leiden 2012-2018
- Nota Cultureel Erfgoed Leiden 2005-2015
- Programma Binnenstad, gemeente Leiden
- Programma Kennisstad, gemeente Leiden
- Beleidskader Vastgoed, gemeente Leiden
- Cultuur in Leiden, Atlas voor gemeenten, 2011
- De Tussenstand, Naar een nieuwe erfgoednota van Leiden, juni 2013
- Programmabegroting 2013
- Perspectiefnota 2014-2017
- Beleidsvisie Cultureel Erfgoed 2013-2016, Provincie Zuid-Holland
- Kiezen voor karakter, Visie Erfgoed en Ruimte. 2011, OC&W
- Museumbrief Samen werken, samen sterker, Visie op en maatregelen voor het museale bestel, Ministerie OCW, juni 2013
- Structuurvisie Verder met de binnenstad
- Kader en Handboek Kwaliteit Openbare Ruimte

